

SİVASLI MÜNEVVER NAKŞİ ŞEYHİ KAZANCIZÂDE EMİN
EDİB EFENDİ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE
VAHDET-İ VÜCÛD ANLAYIŞI
NAKSHI SHEIKH KAZANCIZADE EMİN EDİB EFENDI
(THE ENLIGHTENED SCHOLAR FROM PROVINCE OF SIVAS)
- HIS LIFE, WORKS AND UNDERSTANDING OF
WAHDAT AL-WUJUD

EYYUP AKDAĞ

[Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
Tasavvuf ABD.

PhD. Assistant Professor, Kastamonu University, Faculty of
Theology, Department of Sufism
Kastamonu, Turkey
eyyupakdag5@hotmail.com
orcid.org/0000-0002-1173-323X]

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 27 Şubat/Fabruary 2019

Kabul Tarihi / Accepted: 16 Mayıs/May 2019

Yayın Tarihi / Published: 18 Haziran/June 2019

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran/June

Yıl / Year: 2019 *Sayı – Issue:* 46 *Sayfa / Pages:* 107-144

Atıf/Cite as: Akdağ, Eyyup. "Sivaslı Münevver Nakşî Şeyhi Kazancızâde Emin Edib Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve Vahdet-i Vücûd Anlayışı-Nakshi Sheikh Kazancızade Emin Edib Efendi (The Enlightened Scholar from Province of Sivas) - His Life, Works and Understanding of Wahdat al-Wujud". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*- Ondokuz Mayıs University Review of the Faculty of Divinity 46 (Haziran-June 2019): 107-144. <https://doi.org/10.17120/omuifd.533113>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. <http://dergipark.gov.tr/omuifd>

Copyright © Published by Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi – Ondokuz Mayıs University, Faculty of Divinity, Samsun, Turkey. All rights reserved.

Sivaslı Münevver Nakşî Şeyhi Kazancızâde Emin Edîb Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve Vahdet-i Vücûd Anlayışı¹

Öz: Kazancızâde Emin Edîb Efendi Osmanlı Devleti'nin son döneminde yaşamış Sivas'ın yetiştirdiği önemli münevverlerden biridir. Âile kökleri Buhâra'ya dayanan Emin Edîb Efendi Sivas Askerî Rüştiyesi'nde uzun yıllar Farsça muallimi ve Osmanlı Mebusan Meclisi'nde de iki dönem mebus olarak resmî görevde bulunmuştur. Resmî görevlerinin dışında Nakşbendî tarikatına müntesip mürşid-i kâmil olan Emin Edîb Efendi'nin silsilesi şeyhi Muhammed Kemâhî kanalıyla Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'ye ulaşır. Emin Edîb Efendi, Muhammed Kemâhî'nin 1313/1896'daki ve fâtından sonra yirmi üç yıl irşad makamında kalmıştır. Emin Edîb Efendi'nin dînî ve tasavvufî yaklaşımlarının temelinde İmâm Gazâlî, Abdülkâdir Geylânî, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Muhyiddin İbnü'l-Arabî, İbnü'l-Fârız, Mahmud Şebüsterî, Abdurrahman Câmî ve İsmail Hakkı Bursevî gibi tasavvuf alanının önemli şahısları yer almaktadır. Ekberî irfan geleneğinin yoğun etkisinde kalan Emin Edîb Efendi 'vahdet-i vücûd'u manevî eğitimin nihyeti ve tevhidin zirve mertebesi olarak kabul etmiştir. Şiirlerinde ilâhî aşk ve vahdet-i vücûd neşvesini yoğun bir şekilde terennüm eden Emin Edîb Efendi sûfî kimliğinin yanı sıra zâhirî ilimlerde de icâzet sahibi bir âlimdir. Bu yönüyle o, zâhir-bâtı, medrese-tekke ikilemini şahsiyetinde uyumlu hale getirmiştir. Arapça ve Farsça'ya eser yazacak seviyede vâkıf olan Emin Edîb Efendi bireylerin eğitimine özel önem vermiş, mürîdânını güzel ahlak anlayışına göre yetiştirmiştir.

Anahtar Sözcükler: Kazancızâde Emin Edîb, Tasavvuf, Tarikat, Nakşibendiyye, Vahdet-i Vücûd.

Nakshi Sheikh Kazancizade Emin Edib Efendi (The Enlightened Scholar from Province of Sivas) - His Life, Works and Understanding of Wahdat al-Wujud

¹ Bu çalışma 2016 tarihinde tamamladığımız 'Kazancızâde Emin Edîb Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri' başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

Abstract: Kazancızâde Emin Edîb Efendi is one, who grew up in Sivas and lived in the last period of the Ottoman Empire, of the significant intellectuals. Emin Edîb Efendi whose family resided in Bukhara, served as a teacher in Sivas Military Middle School for many years and was a member in the Ottoman Parliament for two terms. Apart from his official duties, Emin Edîb Efendi was a follower of the sect 'Nakşbendî' and his tariqa chain reached to Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî through his sheikh Muhammed Kemâhî. Emin Edîb Efendi taught the true way for twenty-three years after the death of his sheikh Muhammad Kemâhî in 1313/1896. Emin Edîb Efendi's religious and sufi approaches were based on the prominent figures in the field of sufism such as Imam al-Ghazali, Abdulkadid Ghailani, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Muhyiddin İbnü'l-Arabî, Ibn al-Fârîz, Mahmud Şebüsterî, Abdurrahman Câmî and İsmail Hakkı Bursevî. Emin Edîb Efendi, who was heavily influenced by the Ekberî Irfan (wisdom) tradition, accepted the wahdat-i wujud 'as the summit of spiritual education and the tawhid' (oneness of God). In his poems, Emin Edîb Efendi, intensely chanting divine love and wahdat-i wujud, is a scholar in zahiri (outward) sciences besides his Sufi identity. In this regard, he got into the dilemma of zahir-bâtin (outward-inward sciences) and madrasa-tekke in his personality. Emin Edîb Efendi, who was proficient in Arabic and Persian to write his works in those languages, gave a special importance to the education of individuals and trained his followers considering the good morality.

Keywords: Kazancızade Emin Edib, Sufism, Tariqa, Nakshibendiyyah, Wahdat al-Wujud.

Giriş

Osmanlı Devleti'nin son döneminde yaşayan Emin Edîb Efendi'nin hayatı Sultan Abdülmecid'le (1839-1861) başlayan ve Sultan VI. Mehmed Vahdeddîn (1918-1922) ile nihayete eren son altı Osmanlı sultanının idaresinde geçmiştir. Emin Edîb Efendi'nin yaşadığı bu zaman dilimi ihtişamlı Osmanlı Devleti'nin parçalanıp yok olmasına denk gelmektedir. Tefrika hareketleri sayesinde geniş Osmanlı coğrafyası işgal güçleri tar a-

fundan işgal edilip bünyeden koparılmıştır.² Devletin düştüğü bu zafiyet Emin Edîb Efendi'nin üzerinde menfi derin etkilere yol açmıştır.

Emin Edîb Efendi bu süre zarfında Osmanlı Devleti'nin başkentine büyük bir tehdit yaşatan 93 Harbi'ne, neredeyse Avrupa'daki tüm topraklarını kaybettiği Balkan Savaşı'na ve ömrünün son yıllarında da Birinci Dünya Savaşı'na şahit olmuştur. I. Dünya Savaşı daha sona ermeden Sultan V. Mehmed Reşad vefat etmiş yerine Sultan VI. Mehmed Vahdeddîn (1918-1922) geçmiştir. Sultan Vahdeddîn Osmanlı tahtına çıktığında Osmanlı ordusu hemen hemen bütün cephelerde mağlup olmuştur. 24 Muharrem 1337/30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütârekesi'nden sonra Osmanlı'nın son toprakları da İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmeye başlanmıştır.³ Bu süreçteki işgal ve iç bünyedeki kargaşa ve huzursuzlukları Emin Edîb Efendi manzum olarak şu şekilde ifade etmektedir:

110

OMÜİFD

Desâyisle bugün tahrîb-i mülke sa'y iden efrâd

Öpe öz mâderin itlâf eden cellâda benzerler

Şehirlerde alanlar halkın emvâlîn desâyisle

Tarîk-i şikvede nehhâb olan efrâda benzerler⁴

Emin Edîb Efendi'nin doğduğu, yetiştiği ve hayatını geçirdiği Sivas şehri, Anadolu'nun önemli ilim ve irfan merkezlerinden birisidir. Emin Edîb Efendi'nin zamanında Sivas'ta bazı köklü medreselerin varlığını sürdürdüğü görüldüğü gibi Tanzimat'la birlikte yenileşme hareketlerinin neticesi olarak İdâdiyye, Rüşdiye ve Sultâniyye gibi birçok ilim müesse-

² Geniş bilgi için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1943), 1: 144-565; Zuhuri Danişman, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi* (İstanbul: Yeni Matbaa, 1966), 11: 211-259, 12: 1-141; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1962), 7: 40-57; İsmail Hâmi Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi* (İstanbul: Türkiye Yayınları, 1972), 4: 93-420; Ahmed Akgündüz ve Said Öztürk, *Bilinmeyen Osmanlı* (İstanbul: Osmanlı Araştırmalara Vakfı, 1999), 239-30.

³ Karal, *Osmanlı Tarihi*, 9: 414-497; Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, 4: 197-468; Akgündüz ve Öztürk, *Bilinmeyen Osmanlı*, 262-300.

⁴ Alim Yıldız, *Kazancızâde Emin Edîb Divançesi* (Sivas: Asitan Yayınları, 2013), 180.

sesi inşa edilmiş, eğitim ve öğretim faaliyetleri bu kurumlar vasıtasıyla canlı olarak sürdürülmüştür.⁵

Emin Edîb Efendi'nin yaşadığı on dokuzuncu asırda Batılı tarzda inşa edilen ilmî müesseselerin yanısıra tasavvufî hayatta da önemli gelişmelere sahne olmuştur. 'Vak'a-i Hayriyye' kararı ile Bektâşî tekkeleri kapatılmıştır. Kapatılan Bektaşî binaları mektep ve medreselere tahsis olunmuş ve bu binaların bir kısmı ise diğer tarikat erbabının hizmetine verilmiştir.⁶ Bektâşîyye tarikatının yasaklanması toplumdaki diğer tarikatleri özellikle de Nakşibendiyye/Hâlidiyye tarikatını daha fazla nüfuz kazanmaya sevk etmiştir.⁷

1. Kazancızâde Emin Edîb Efendi'nin Hayatı

Babası Osman Efendi'nin kendi yazdığı Kur'ân-ı Kerim nüshasının sayfa kenarına düşüğü nottan isminin 'Muhammed Emin' olduğu anlaşılmaktadır.⁸ Hayatına dair bilgi veren eserlerde⁹ ve salnâme kayıtlarında¹⁰ ise ismi 'Emin Edîb' olarak zikredilmektedir. Meclis-i Mebûsân-i Osmânî'ye

⁵ Recep Toparlı, *Sivas Şehri* (Sivas: Seyran Yayınları, 2005), 23; Ömer Demirel, *Osmanlı Dönemi Sivas Şehri Makaleleri* (Sivas: Sivas Valiliği Yayınları, 2006), 47, 163; İbrahim Yavaş, *Sivas İli* (Sivas: Seyran Yayınları, 1992), 33-34.

⁶ Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, 1: 144, 548-565; Danişman, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, 11: 190-250; Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, 4: 111; Akgündüz ve Öztürk, *Bilinmeyen Osmanlı*, 244.

⁷ Mehmet Fatsa, *Tasavvufta Mekki Kolu*, 1. Baskı (İstanbul: Mavi Yayınları, 2000), 59, 94; Hür Mahmut Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19.Yüzyıl)* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2003), 323.

⁸ Kayıt süreti için bkz. Eyyup Akdağ, *Kazancızâde Emin Edîb Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri* (Ankara: İlahiyât, 2016), 473.

⁹ Vehbi Cem Aşkun, *Sivas Şairleri* (Sivas: Kâmil Matbaası, 1948), 192; Mahmut Kemal İnal İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, 3. Baskı (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1988), 4: 2131; Mehmed Zeki Pakalın, *Sicill-i Osmanî Zeyli* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2008), 5: 102; İbrahim Aslanoğlu, *Sivas Meşhurları* (Sivas: Sivas Valiliği Yayınları, 2006), 1: 284; Ahmet Necip Günaydın, "Kazancızâde Emin Edîb Efendi (1857-1919)", *Hayat Ağacı Dergisi*, Sayı: 18 (Sivas: 2012): 80.

¹⁰ Ebubekir S. Yücel, *Salname-i Vilâyet-i Sivas* (Sivas: Buruciye Yayınları, 2008), 3: 257, 338, 340.

âit mebus kimliği ile seçimi kaç oyla kazandığını gösteren mazbata kayıtlarında ismi 'Emin Edîb Efendi' olarak geçmektedir.¹¹

Emin Edîb Efendi, *Tuhfe-i Hulûsiyye*¹² dışında tüm eserlerinde babasının verdiği isimle birlikte 'Edîb' mahlasını da kullanmıştır.¹³ Hocası Abdullah Hilmi Kırîmî verdiği *İcazetnamesi*'nde Muhammed Emin ismiyle beraber Edîb mahlasını da kullanmıştır.¹⁴ Edîb mahlasının kim tarafından verildiğine ve Muhammed Emin'in bu mahlası ne zamandan beri kullandığına dair elimizde kesin bir bilgi yoktur. Ancak 1294/1878 yılında da yirmi bir yaşında iken yazdığı şiirde 'Edîb' mahlasını kullandığından yola çıkarak gençlik yıllarından beri bu mahlasla isimlendiğini söylemek mümkündür.¹⁵

Emin Edîb Efendi Sivas'ın muteber âilelerinden Kazgancızâde âilesine mensuptur. Bütün eserlerinde isminin sonuna mensup olduğu âileyi bildirmek için 'Kazgancızâde' nisbesini yazmıştır. Kendi eserlerinin dışında Kazgancızâde nisbesi *İcâzetnâmesi*'nde de yer almaktadır.¹⁶ Bu kayıtlarda ayrıca 'Sivâsî' nisbesini zikrederek memleketini de belirtmiştir.¹⁷ Mensup olduğu âile adı, eski kayıtlarda 'Kazgancı' olarak geçmekteyken; Anadolu Türkçesine geçişte 'g' sesinin düşmesiyle "Kazancı" şeklini almıştır.¹⁸ *Evrâd* ve *İcâzetnâmesi*'nde yer alan kayıta 'seyyid' olduğu da

¹¹ Mebus kimliği ve mazbata kaydının sûretleri için bkz. Akdağ, *Kazancızâde Emin Edîb Efendi'nin Hayatı*, 474.

¹² Muhammed Emin Edîb Kazancızâde, *Tuhfe-i Hulûsiyye fi usûli'l-ehâdîsi'n-Nebeviyye*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi kayıt no: 39454, vr. 10^a.

¹³ Bkz. Muhammed Emin Edîb Kazancızâde, *Tuhfetü'l-Edîb limen erâde'l-Habîb*, Ankara Milli Kütüphanesi kayıt no: 06 Hk 2891/2, vr. 36^a; *Tuhfetü'r-Râşid fi vahdeti'l-ehadi'l-Vâhid*, Ankara Milli Kütüphanesi kayıt No: 06 Hk 2891/3, vr. 55^b; *Evrâd-ı Emin Edîb*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi kayıt no: 40502, vr. 25^a.

¹⁴ Abdullah Hilmi Kırîmî, *İcâzetnâme-i Emin Edîb*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi kayıt no: 39506, vr. 4^b.

¹⁵ Yıldız, *Kazancızâde Emin Edîb Divançesi*, 127.

¹⁶ Kırîmî, *İcâzetnâme-i Emin Edîb*, vr. 4^b.

¹⁷ Bkz. Kazancızâde, *Tuhfetü'l-Edîb*, vr. 36^a; *Tuhfetü'r-Râşid*, vr. 55^b; *Tuhfe-i Hulûsiyye*, vr. 10^a; *Evrâd-ı Emin Edîb*, vr. 25^a.

¹⁸ Günaydın, "Kazancızâde Emin Edip Efendi (1857-1919)", 80.

ayrıca belirtilmektedir.¹⁹ Sonuç olarak tam ismi; 'Kazancızâde (Kazancızâde) es-Seyyid Muhammed el-Emin el-Edîb es-Sivâsî'dir.

Emin Edîb Efendi'nin doğum tarihi ihtilafıdır. İbnülemin ve Pakalın 1263/1847 tarihini verirken Aşkun ise bu tarihi 1275/1858 olarak vermektedir.²⁰ Arslanoğlu ve Günaydın²¹ ise 1274/1857 tarihini zikretmektedirler. Kaynaklarda zikredilen farklı doğum tarihleri ile ilgili ihtilafı giderecek resmi nüfus kayıtlarına ulaşılamamıştır.²² Ancak babası Osman Efendi'nin kendi yazdığı Kur'ân-ı Kerim nüshasının kenarına düştüğü bilgi notunda, 'Bin ikiyüz yetmiş dört senesi Rebiulâhîrinin 27. gecesi yevm-i Pazar ba'de'l-fecr mahdûmumuz Muhammed Emin Efendi dünyaya gelmiştir' ifadesi yer almaktadır.²³ Bu not bize Emin Edîb Efendi'nin tam olarak 27 Rabiulâhîr 1274/15 Aralık 1857'de sabah namazı vaktinde doğduğunu göstermektedir.²⁴ Şu andaki verilere göre, Osman Efendi'nin bu kaydı, doğum tarihi ihtilafını giderecek en güçlü delil olarak görülmektedir.

Emin Edîb Efendi Sivas merkez Alibaba Mahallesi'nin Kazancılar Sokağında bulunan baba evinde doğmuştur.²⁵ Sokağa âilenin isminin verilmesi âilenin Sivas'ta saygın bir âile olduğunu göstermesi açısından önem arz etmektedir. Günaydın'ın verdiği bilgiye göre Emin Edîb Efendi'nin doğduğu ev, hayli geniş bahçeli ve görkemlidir.²⁶

¹⁹ Kazancızâde, *Evrâd-ı Emin Edîb*, v.r. 25^a; Kırîmî, *İcâzetnâme-i Emin Edîb*, v.r. 4^b.

²⁰ İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, 4: 2131; Pakalın, *Sicill-i Osmanî Zeyli*, 5:102; Aşkun, *Sivas Şairleri*, 195.

²¹ Arslanoğlu, *Sivas Meşhurları*, 1: 284; Günaydın, "Kazancızâde Emin Edîb Efendi (1857-1919)", 81.

²² Hem Osmanlı Arşivi 'Sicil Kayıtları'nda hem de Osmanlı mebusları için doldurulan 'Tercüme-i hal' kayıtlarının tutulduğu Meclis arşivinde Emin Edîb Efendi hakkında bir bilgiye ulaşılamamıştır.

²³ Kayıt sûreti için bkz. Akdağ, *Kazancızâde Emin Edîb Efendi'nin Hayatı*, 473.

²⁴ Yıldız, *Kazancızâde Emin Edîb Divançesi*, 8.

²⁵ İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, 4: 2131; Pakalın, *Sicill-i Osmanî Zeyli*, 5:102; Aşkun, *Sivas Şairleri*, 195.

²⁶ Bugün, Emin Edîb Efendi'nin doğduğu evin geniş alanlı bahçesinin bir kısmında Kazancılar İlköğretim Okulu bulunmaktadır. Bkz. Günaydın, "Kazancızâde Emin Edîb Efendi (1857-1919)", 86.

Emin Edîb Efendi'nin mensup olduğu Kazancızâde âilesinin kökleri, Buhara'ya dayanır. Bu âilenin, Buhara'dan ne zaman ve ne sebeple ayrıldığına dair herhangi bir bilgi kaynaklarda yer almamaktadır. Ancak şu bilinmektedir ki, yıllar önce Buhara'dan Anadolu'ya göç eden bu âile, Anadolu'nun üç ayrı bölgesi; Maraş, Hekimhan ve Sivas'a yerleşmiş ve buralarda varlığını sürdürmüştür.²⁷

Emin Edîb Efendi'nin tarikat silsilesinin sonundaki 'Ene'l-fakîr türâbü ni'âli'l-evliyâ Muhammed Emîn el-Edîb el-müznib el-muhtî bin Osman bin İbrahim es-Sivâsî müvelliden ve muvattınan'²⁸ ifadesinden dedesinin ismi İbrahim, babasının ismi Osman olduğu anlaşılmaktadır. Kesin olmamakla birlikte büyük dedesinin ismi de Fazlullah'tır.²⁹

Babaannesi Medine Hanım (ö. 1260/1844)³⁰ ve dedesi İbrahim Efendi'nin çocuklarından iki tanesinin ismi bilinmektedir. Bunlardan birisi amcası Muhammed Emin (ö.1266/1850) diğeri ise babası Osman Efendi'dir. Hafız Osman Efendi, 1850'de vefat eden ağabeyinin ismini bu vefattan yedi yıl sonra dünyaya gelen oğluna vermiştir.³¹

Hafız Osman Efendi'nin Fâtıma (ö.1283/1867) ve Râbi'a isimli iki eşi vardır. Emin Edîb Efendi'nin annesi Fâtıma Hanım Danabaşzâde Mehmet Efendi'nin kızıdır. Bu iki eşinden Hafız Osman Efendi'nin dördü erkek ve dördü kız olmak üzere sekiz çocuğu olmuştur. Fâtıma Hanım'dan olan çocukları; Seyyid İbrahim (d.1262/1846), Seyyid Halil Ağa (d.1264/1848), Muhammed Emin ve Mediha'dır. Râbi'a Hanım'dan olan çocukları ise; Mevlüde, Nâfi'a, Sâlime ve Hüseyin'dir (d. 1299/1883).³²

²⁷ Günaydın, "Kazancızâde Emin Edip Efendi (1857-1919)", 80.

²⁸ Kayıt sûreti için bkz. Akdağ, *Kazancızâde Emin Edîb Efendi'nin Hayatı*, 475.

²⁹ Yıldız, *Kazancızâde Emin Edîb Divançesi*, 9.

³⁰ Osman Efendi kendi yazdığı Kur'an-ı Kerim'e, annesinin vefat tarihi olarak şu notu kaydetmiştir. "1260 senesi Cemâziye'l-âhîr'in on beşinde vâlidemiz Medine Hâtun, halk Cuma namazına hazırlanırken vefat etmiştir. Kayıt sûreti için bkz. Akdağ, *Kazancızâde Emin Edîb Efendi'nin Hayatı*, 475.

³¹ Yıldız, *Kazancızâde Emin Edîb Divançesi*, 9.

³² Osman Efendi'nin kendi yazdığı Kur'an-ı Kerim nüshasının sayfa kenarına âile fertlerinin doğum ve vefat tarihlerini ifade eden kayıt sureti için bkz. Akdağ, *Kazancızâde Emin Edîb Efendi'nin Hayatı*, 473-476; Yıldız, *Kazancızâde Emin Edîb Divançesi*, 10-11.

1283/1867 yılında annesi Fâtıma Hanım vefat ettiğinde Emin Edîb Efendi on yaşındadır. Bu yaşta öksüz kalan Emin Edîb Efendi, anne hasretini hayatı boyunca çekmiştir. Babası Osman Efendi'nin ne zaman vefat ettiğine dair kesin bir bilgiye ulaşılamamıştır. Bununla birlikte oğlu Hüseyin'in 1883'te doğduğu bilgisinden hareketle bu tarihten sonra vefat ettiği sonucunu çıkarmak gerekir. Dolayısıyla Emin Edîb Efendi yirmi yedi yaşında iken babası Osman Efendi hayattadır.³³

Emin Edîb Efendi eğitimini doğduğu yer olan Sivas'ta almıştır.³⁴ Bu dönemde ilim tahsili için Sivas dışına çıktığına dair herhangi bir bilgi kaynaklarda yer almamaktadır. Mehmed Zeki Pakalın *Sicill-i Osmanî Zeyli*'nde Emin Edîb Efendi'nin Sivas'ta medrese tahsili yaptığını söylemesine rağmen³⁵ birçok kaynak onun düzenli bir medrese eğitimi almadığını ancak yeteneği ve üstün zekâsı ile kendi kendisini yetiştirdiğini belirtmekte ve bu sebepten dolayı da icâzet sorunu yaşadığını belirtmektedir.³⁶

Araştırmada elde edilen belge Pakalın'ı destekler mahiyettedir. Bu belgeye göre Emin Edîb Efendi icâzet sâhibi bir âlimdir. İcâzetini üstadı Abdullah Hilmi Kırîmî'den almıştır. Bu icâzetnâmede Kırîmî talebesi Emin Edîb Efendi'nin düzenli olarak derslerine devam ettiğini ve kendisinden başta Arapça ve edebiyat olmak üzere beyân, me'ânî, furû'-ı mer'ıyye ve usûl gibi ilimleri tahsil ettiğini açıkça ifade etmektedir. Talebesini âlim, fâzıl, zekî, kâmil, anlayışlı, kabiliyetli ve salih bir kardeş olarak tavsif eden Kırîmî, Emin Edîb Efendi'nin bu icâzetnâmeyi elde edebilmek için senelerce süren yorucu bir eğitime tâbi olduğunu özellikle belirtmektedir.³⁷

³³ Yıldız, *Kazancızâde Emin Edîb Divançesi*, 11.

³⁴ İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, 4: 2131, Günaydın, "Kazancızâde Emin Edip Efendi (1857-1919)", 81; Yıldız, *Kazancızâde Emin Edîb Divançesi*, 11.

³⁵ Pakalın, *Sicill-i Osmanî Zeyli*, 5:102.

³⁶ Günaydın, "Kazancızâde Emin Edip Efendi (1857-1919)", 81; Aşkun, *Sivas Şairleri*, 196; Aslanoğlu, *Sivas Meşhurları*, 1: 284.

³⁷ Kırîmî, *İcâzetnâme-i Emin Edîb*, 1^a-13^b.

Gençlik yıllarını yoğun bir şekilde ilim tahsiliyle geçiren Emin Edîb Efendi'nin hangi tarihte evlendiği ve zevcesinin kim olduğuna dâir elimizde kesin bir bilgi yoktur. Evlendiği şahsın kimliği hakkında bilgimiz olmasa da Emin Edîb Efendi'nin evliliğinden Şefika, Azize, Fevziye ve Mediha isimli dört kızı olduğunu kaynaklardan öğrenmekteyiz.³⁸ Erkek evladı olmayan Emin Edîb Efendi'nin çocuklarından sadece Şefika'nın doğum tarihi ile ilgili bilgimiz vardır. Şefika'nın kaçınıcı evlat olduğu bilinmemekle beraber, 1301/1884 yılında doğduğu göz önünde bulunduğunda Emin Edîb Efendi'nin bu tarihten önce evli olduğu ortaya çıkmaktadır.³⁹

116
OMÜİFD

Emin Edîb Efendi Sivas Askeri Rüştiyesi'nde muallim, Sivas Hukuk ve Ceza Dairesi'nde aza ve Osmanlı Mebusan Meclisi'nde mebus olmak üzere üç ayrı resmi görevde bulunmuştur. 1306/1888 tarihinde Askeri Rüştiye'de Farsça muallimi olarak ilk resmi görevine başlayan Emin Edîb Efendi bu görevi 1325/1907 yılına kadar sürdürmüştür.⁴⁰ Muallimlik dışında bir resmi görevi de mahkemede hukuk üyeliğidir. Salnâme kayıtlarında Emin Edîb Efendi'nin 1321/1903'te Hukuk Dairesi'nde ve 1325/1907 tarihinde ise Hukuk ve Ceza Dairesi'nde aza olarak görev yaptığı görülmektedir.⁴¹

Emin Edîb Efendi'nin bir diğer resmi görevi ise mebusluğudur. O, Osmanlı Meclis-i Mebusan'ında 18 Nisan 1912 - 5 Ağustos 1912 tarihleri ile 1914-1918 yılları arasında iki dönem Sivas mebusu olarak görev yapmıştır.⁴² Onun mebusluk yılları, Sultan V. Mehmet Reşad'ın 1909-1918'deki saltanat yıllarına denk gelmektedir. Mebusluk görevi süresince Emin Edîb Efendi, Osmanlı yönetim kadrosunu yakından tanıma fırsatını elde etmiş ve idarenin düştüğü zaaftan kurtulması için gayretleri olmuştur.⁴³

³⁸ Günaydın, "Kazancızâde Emin Edip Efendi (1857-1919)", 81.

³⁹ Akdağ, *Kazancızâde Emin Edîb Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, 476.

⁴⁰ Yücel, *Salname-i Vilâyet-i Sivas*, 3: 257.

⁴¹ Y Yücel, *Salname-i Vilâyet-i Sivas*, 3: 340; Yıldız, *Kazancızâde Emin Edîb Divançesi*, 14.

⁴² Günaydın, "Kazancızâde Emin Edip Efendi (1857-1919)", 82.

⁴³ Aşkun, *Sivas Şairleri*, 197.

Emin Edîb Efendi'nin resmi olarak yapmayı arzu ettiği görevlerden birisi de Sivas İl Müftülüğü görevidir. Emin Edîb Efendi mebusluk yıllarına denk gelen 1331/1915 tarihinde, Sivas müftülüğü seçimine katılmıştır. Bu seçimde Abdurrauf Efendi (ö.1346/ 1927) ile eşit oy almıştır. Ancak hakından feragat ederek Sivas müftülüğü görevini Abdurrauf Efendi'ye bırakmıştır.⁴⁴ Bu olay Emin Edîb Efendi'nin Sivas bölgesinin iki kudretli âliminden birisinin kendisi olduğunu göstermesi açısından dikkat çekicidir.

Emin Edîb Efendi ikinci dönem milletvekilliğinden bir yıl sonra 1919 yılında Kazancılar mahallesinde bulunan evinde vefat etmiştir.⁴⁵ Kazancı âilesinin mensuplarından Ahmed Necip Günaydın'ın şehâdetine göre Emin Edîb Efendi Sivas Kongresi'nden yaklaşık üç ay öncesinde Haziran ayı içerisinde vefat etmiştir. Emin Edîb Efendi, büyük bir kalabalığın katıldığı cenaze namazının ardından Ali Baba Câmii haziresine defnedilmiştir.⁴⁶ Mezar taşında "Hüve'l-Bâkî sâdât-ı Nakşbendiyye ve 'urefâ-yı billâhdan Kazgancızâde Muhammed Emîn Edîb Sîvâsî kuddise sırruh rûhîçün el-Fâtiha 1335" ibaresi yer almaktadır.⁴⁷

2. Hocaları, Eserleri, İlmî ve Edebî Şahsiyeti

2.1. Hocaları

Abdullah Hilmi b. Abdurrahman b. Süleyman el-Kırîmî (ö. 1305/1888):

Emin Edîb Efendi icâzetini Abdullah Hilmi'den almıştır. Emin Edîb Efendi'nin ilmî ve manevî şekillenmesinde en çok emeği geçenlerin başında bu hocası yer almaktadır. Abdullah Hilmi talebesi Emin Edîb Efendi'ye takdim ettiği *İcâzetnâme*'de tam ismini Abdullah Hilmi b. Abdurrahman b. Süleyman el-Kırîmî olarak vermektedir. Bu *İcâzetnâme*'ye göre Abdullah Hilmi'nin doğum yeri Kırım, ilim tahsil ettiği yer İstanbul ve

⁴⁴ Sadık Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması* (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, tsz), 1:109.

⁴⁵ Günaydın, "Kazancızâde Emin Edip Efendi (1857-1919)", 86; Yıldız, *Kazancızâde Emin Edîb Divançesi*, 16.

⁴⁶ Günaydın, "Kazancızâde Emin Edip Efendi (1857-1919)", 86.

⁴⁷ Mezar taşının süretin için bkz. Akdağ, *Kazancızâde Emin Edîb Efendi'nin Hayatı*, 478.

ikamet ettiği yer ise Sivas olarak belirtilmektedir.⁴⁸ Abdullah Hilmi Sivas Rüştîye'sinde uzun süre muallim olarak görevde bulunmuştur. Kendisi umûmî bir icâzete sahip, çok yönlü bir âlimdir. Doğum tarihi bilinmemekle beraber Emin Edîb'in kendisine yazdığı şiirden anlaşıldığına göre vefat tarihi 1305/1888'dir. Dört beyitten oluşan bu şiirin son beyti şu şekildedir:

Hâce-i Rüştîyye Abdullâh Hilmi'ydi adım

*Bak Edîb şimdi bekâ dârındaki ceolânıma*⁴⁹

Abdulkâdir-i Gulâmî (ö. 1303/1886):

Emin Edîb Efendi'nin Farsça üstadı Abdulkâdir-i Gulâmî'dir (ö. 1303/1886).⁵⁰ Gulâmî, Kerkük'ten Sivas'a gelen Abdurrahman Halis el-Kerkükî'nin (ö. 1275/1858) halifelerinden Mûr Ali Baba'nın (ö. 1299/1882) oğludur. Gulâmî ilk eğitimini babasından almış, Altınoğlu Mehmet Efendi'nin derslerine devam etmiş, İhramcızâde Mehmet Efendi'den de icâzet almıştır. Gulâmî, Kâdiriyye tarikatının Hâlisiye koluna bağlıdır. *Tâcu'l-muhakkikîn, Mi'râcu'l-müşâkîn ve Dîvân'*ından oluşan üç eseri mevcuttur.⁵¹ Emin Edîb Efendi'nin Molla Câmî'nin Farsça şiirlerine tahmis yapacak kadar yetişmesinde Gulâmî'nin emeğini göz ardı etmemek gerekir.

Hâfız Osman Efendi (ö. 1300/1883'den sonra):

Emin Edîb Efendi ilk eğitimini babası Hâfız Osman Efendi'den almıştır. Hâfız Osman Efendi fıkıh ve edebiyat konusunda temeyyüz etmiş bir şahsiyettir. 'İlm-i ferâiz'i nazmen yazacak kadar kudretli bir şair ve fıkıh otoritesidir.⁵² Osman Efendi'nin tesbit edilen iki eseri mevcuttur. Bunlardan birisi kendi el yazısıyla yazdığı Kur'ân-Kerim nüshası diğeri ise *Nûr-ı fâiz nazm-ı ferâiz* adlı manzum eseridir. Kur'ân-ı Kerim nüshası yüksek

⁴⁸ Kırîmî, *İcâzetnâme-i Emin Edîb*, vr. 2^a.

⁴⁹ Yıldız, *Kazancızâde Emin Edîb Divançesi*, 193; Aşkun, *Sivas Şairleri*, 197.

⁵⁰ Günaydın, "Kazancızâde Emin Edîp Efendi (1857-1919)", 81; Aşkun, *Sivas Şairleri*, 196.

⁵¹ Mehmet Arslan, *Sivaslı Gulâmî Divânı* (Sivas: Asitan Yayınları, 2009), 1-4; İsa Çelik ve İsmail Çelik, "Bir Sufi Şair: Abdülkâdir-i Gulâmî (1271-1303/1854-1886)", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırma Dergisi*, Sayı: 42 (Erzurum: 2010): 97-100.

⁵² Aşkun, *Sivas Şairleri*, 192-193

seviyede hattatlığını göstermesi açısından dikkat çekicidir.⁵³ *Nûr-ı fâiz* mesnevi tarzında kaleme alınmış, yaklâşık dört bin beyit tutarında ferâizi manzum ifade eden ilk kitaplar arasında yer almaktadır.⁵⁴

2.2. Eserleri

Nesrî'l-leâlî ve *Nuhbetü'l-fiker* ile *Gülşen-i râz*, *Kasîde-i tâiyye* ve *Kasîde-i hamriyye*'nin Türkçe çevirileri gibi bazı eserler Emin Edîb Efendî'ye nisbet edilmektedir.⁵⁵ Kaynaklarda zikredilen bu eserlerin Emin Edîb Efendî'ye âidiyeti tesbit edilememiştir. Esasında *Nesrî'l-leâlî* Hz. Ali'nin (ö. 40/661) hikmetli sözlerini ihtiva eden Arapça bir eser olduğu gibi⁵⁶ *Nuhbetü'l-fiker*'de İbn Hacer Askalânî'ye (ö. 852/1449) âit hadis usulünü ihtivâ eden bir eserdir.⁵⁷

Nesrî'l-leâlî ve *Nuhbetü'l-fiker* dışında Emin Edîb Efendî'ye nisbet edilen diğer eserler ise Mahmûd-ı Şebusterî'nin (ö. 720/1320) *Gülşen-i Râz* adlı eserinin Türkçe çevirisi ile İbnü'l-Fârız'ın (ö. 632/1235) *Kasîde-i tâiyye* ve *Kasîde-i hamriyye* isimli eserlerinin Türkçe çevirileridir.⁵⁸ Her ne kadar böyle bir çeviri eserler tespit edilemediyse de Emin Edîb Efendî'nin *Divan*'ına baktığımızda Şebusterî'nin Fârisî dilinde yazdığı *Gülşen-i Râz* ile İbnü'l-Fârız'ın iki meşhur kasidesi *Tâiyye* ve *Hamriyye*'si ile muhteva

⁵³ Günaydın, "Kazancızâde Emin Edip Efendi (1857-1919)", 81-85; Yıldız, *Kazancızâde Emin Edîb Divançesi*, 10.

⁵⁴ *Nûr-ı Fâiz Nazm-ı Ferâiz* adlı bu eser, Mehmet Fatih Köksal'ın kendi özel kütüphanesinde kayıt altında bulunmaktadır. Bu eserin dijital kopyaları, Alim Yıldız tarafından şahsımıza tevdi edilmiştir. Eser, sırtı vişneçürüğü, renkli meşin kapaklar, ebru kaplı mukavva ciltli olmak üzere 102 varaktan oluşmaktadır. 210x175, 150x105 mm ölçülerinde, 21 satırlı, ince beyaz kâğıda nesih yazıyla çift sütun hâlinde siyah mürekkeple yazılmıştır. Kitabın fasıl başlıkları, bazı isim ve sayılar kırmızı kalemle yazılmıştır. Eksiği bulunmayan nüshanın, sonunda ayrıca istinsah kaydı bulunmamasına nazaran, müellif hattı olduğu, tahmin edilmektedir.

⁵⁵ Aşkun, *Sivas Şairleri*, 198; Aslanoğlu, *Sivas Meşhurları*, 1: 285; Günaydın, "Kazancızâde Emin Edîb Efendi (1857-1919)", 82.

⁵⁶ Adem Ceyhan ve Tuğba Aydoğan, "Sultan II. Murad İçin Dizilmiş İnciler: Hâfız'ın Nesrî'l-Leâlî Tercümesi (Lü'lü'-i Mendûd)", *Turkish Studie Dergisi* 8, sy. 13 (2013): 37-73.

⁵⁷ Ebu'l-Fazl Ahmed b. Ali b. Hacer el- Askalânî, *Nuhbetü'l-fiker*, trc. Talat Koçyiğit (Ankara: İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1971), 5.

⁵⁸ Aşkun, *Sivas Şairleri*, 198; Aslanoğlu, *Sivas Meşhurları*, 1: 285; Günaydın, "Kazancızâde Emin Edîb Efendi (1857-1919)", 82.

açısından bir benzerlik taşıdığı görülmektedir.⁵⁹ Emin Edîb Efendi eserinde Şebusterî ve İbn-i Fârız gibi aşk ve muhabbete dayalı, tevhid konulu şiirleri yoğunlukla terennüm etmiştir. Aralarındaki konu benzerliğini göz önünde tuttuğumuzda, Emin Edîb Efendi'nin *Gülşen-i Râz*, *Tâiyye ve Hamriyye*'den istifade ettiğini ders halkalarında yer yer bu eserlere atıfta bulunduğunu söylemek mümkündür.

Emin Edîb Efendi'nin kendisine âdiyetinde şüphe olmayan; *Tuhfetü'l-Edîb*, *Tuhfetü'r-Râşid*, *Tuhfe-i Hulûsiyye ve Divân* olmak üzere dört telif eseri mevcuttur. Bu telif eserlerinin dışında bir adet derleme ve bir adet de tashih olmak üzere iki eseri daha vardır.

Tuhfetü'l-Edîb limen erâde'l-Habîb:

120 Emin Edîb Efendi'nin telif eserlerinden birisi *Tuhfetü'l-Edîb limen erâde'l-Habîb*'dir. On bir varaktan müteşekkil bu eser bir mukaddime ve üç bölümden oluşmaktadır. Eserde insân-ı kâmil, hakikat-ı Muhammediyye, OMÜİFD Hz. Peygamber'e vâsıl olmanın keyfiyeti ve Hz. Peygamber'in hilye-i şerîfeleri konu edinmektedir. Eserde İbnü'l-Arabî'nin görüş ve düşüncelerinin hâkim olduğu görülmektedir.⁶⁰ Osmanlıca olarak yazılan eser Eyyup Akdağ tarafından çevriyazımı yapılarak yayınlanmıştır.⁶¹

Tuhfetü'r-Râşid fî vahdeti'l-ehadi'l-Vâhid:

Tuhfetü'r-Râşid fî vahdeti'l-ehadi'l-Vâhid Emin Edîb Efendi'nin bir diğer telif eseridir. On sekiz varaktan müteşekkil bu eser⁶² Adliye Mahkemesi'nde istinâf cezâ reisi olarak görev yapan Muhammed Râşid'in isteği üzerine kaleme alınmıştır. 1312/1895 yılında yazılan eser 'vahdet-i vücûd'u konu

⁵⁹ Bkz. Mahmûd-ı Şebusterî, *Gülşen-i Râz*, trc. Ahmed Avni Konuk, haz. Cengiz Gündoğdu (İstanbul: İlk Harf Yayınları, 2011), 1-221; Yusuf Yıldırım, "Abdülmecîd-i Sivasî'nin Manzum Kasîde-i Hamriyye Tercümesi", *İstem Dergisi* 25, sy. 25 (2015):151-175.

⁶⁰ Kazancızâde, *Tuhfetü'l-Edîb*, vr. 26^a-36^a.

⁶¹ Bkz. Eyyup Akdağ, "Kazancızâde Emin Edîb Efendi'nin (1857-1919) Hayatı ve *Tuhfetü'l-Edîb Limen Erâde'l-Habîb* Adlı Eseri", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3, sy.1 (Tokat: 2015):39-66.

⁶² Kazancızâde, *Tuhfetü'r-Râşid*, vr. 38^a-55^b.

edinmektedir. Bu risâle de Eyyup Akdağ tarafından çevriyazımı yapılarak yayınlanmıştır.⁶³

Tuhfe-i Hulûsiyye fî usûli'l-ehâdisi'n-Nebeviyye:

Telif eserlerinden birisi de *Tuhfe-i Hulûsiyye fî usûli'l-ehâdisi'n-Nebeviyye*'dir. Emin Edîb Efendi bu eseri on altıncı fırka komutanı Muhammed Hulûsî Paşa'nın emrine imtisâlen kaleme almıştır. 1319/1901 senesinde yazımı tamamlanan ve on varaktan oluşan eser hadis usulünü ihtiva etmektedir.⁶⁴ Sivas Askerî Rüştiye'sinde ders kitabı olarak okutulan bu eser Eyyup Akdağ tarafından aynı şekilde transkripsiyonu yapılarak ilim camiasına tanıtılmıştır.⁶⁵

Divân:

Emin Edîb Efendi'nin farklı zaman ve mekânlarda yazdığı şiirlerinden oluşan bir *Divân*'ı vardır. Bu eser Alim Yıldız tarafından mürettep hale getirilerek *Kazancızâde Emin Edîb Divançesi* isminde yayınlanmıştır. *Divançe*'de doksan dört şiir yer almaktadır. Bu şiirlerde Emin Edîb Efendi beşerî aşkın yanı sıra yoğun bir şekilde ilahî aşkı konu edinmiştir. Şiirlerinde genel olarak İbnü'l-Arabî'nin temsil ettiği irfanî gelenek ve vahdet-i vücûd anlayışının hâkim olduğu görülmektedir.⁶⁶

Evrâd-ı Emin Edîb:

Telif değil derleme mahiyetindeki bu eseri Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi'nde 40502 kayıt numarasıyla muhafaza altındadır. Seksen altı varaktan oluşan eserde bazı tesbihat ve duaların yanı sıra İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe (ö. 150/767), Ebû Medyen (ö. 594/1197), Muhyiddin İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240), Ebû'l-Hasan eş-Şâzelî (ö. 656/1258),

⁶³ Bkz. Eyyup Akdağ, "Kazancızâde Emin Edîb Efendi'nin (1857-1919) Hayatı ve *Tuhfetü'r-Râşid Fî Vahdeti'l-Ehadi'l-Vâhid* Adlı Eseri", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3, sy.1 (Tokat: 215):131-168.

⁶⁴ Kazancızâde, *Tuhfe-i Hulûsiyye*, vr. 1^a-10^b.

⁶⁵ Bkz. Eyyup Akdağ, "Rüştiye Okulları ve Kazancızâde Emin Edîb'in *Tuhfe-i Hulûsiyye fî Usûli'l-Ehâdisi'n-Nebeviyye* Adlı Hadis Usulü Ders Kitabı", *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10, (Aralık, 2016): 51-76.

⁶⁶ Yıldız, *Kazancızâde Emin Edîb Divançesi*, 85-201.

İmâm Bûsirî (ö. 695/1296), Bahâeddîn Nakşbend (ö. 791/1389) ve Ahmed b. Muhammed ed-Derdîrî (ö.1201/1786) gibi bazı sûfi şahsiyetlerin kasidesi ve viridlerine yer verilmiştir.⁶⁷

Risâle-i Lübbü'l-lüb:

Derleme dışında bir de tashih mahiyetinde bir eseri vardır. Bu eser *Futuhât-ı Mekkiyye* adlı eserden müstehric olan *Lübbü'l-lüb* risâlesidir. Emin Edîb Efendi zamanla oluşan hataları tashih ederek bu eseri tekrar kaleme almıştır. Eser Ankara Milli Kütüphanesi'nde 06 Hk 2891/1 kayıt numarasıyla muhafaza altındadır.⁶⁸

2.3. İlmî ve Edebî Şahsiyeti

1304/1887 yılı otuz yaşında ilmî icâzetini alan Emin Edîb Efendi⁶⁹ bu icâzetle beraber yörenin etkili ve önemli ilmî şahsiyetlerden birisi hâline gelmiştir. O, Arapça ve Farsça dillerine eser telif edecek mertebede vâkıftır. Bu hususiyetini *Tuhfetü'l-Edîb* isimli eserinde Arapça olarak yazma kudretine sahip olduğu halde sırf Arapça bilmeyen âşıkların faydalanması için Türkçe yazdığını ifade ederek açıkça belirtmektedir.⁷⁰ Emin Edîb Efendi'nin eser telif edecek şekilde Arapça vukûfiyeti olduğu gibi Farsça diline vukûfiyeti de yüksek seviyededir. Yer yer Farsça şiirler de yazan Emin Edîb Efendi, Nakşibendiyye tarikatına müntesip ve İran şiirinin en büyük üstatlarından kabul edilen Molla Abdurrahman Câmî'nin şiirlerine aynı edebî üslup ve mana içeriği olarak tahmiste bulunma kuvvetini kendinde görmüş ve onunla dil konusunda boy ölçüşmüştür.⁷¹

Molla Câmî'nin dışında Abdülhad Nûrî es-Sivâsî (ö.1061/1651) ve Reşid Akif Paşa'nın (1863-1920) da gazellerine tahmiste bulunmuştur.⁷² Şiirlerini mürettep hale getiren ve edebi yönünü araştıran Alim Yıldız,

⁶⁷ Kazancızâde, *Evrâd-ı Emin Edîb*, vr.1^a-86^b.

⁶⁸ İsmâil Hakkı Bursevî, *Risâle-i Lübbü'l-lüb*, tsh. Emin Edîb Efendi, Ankara Milli Kütüphanesi, kayıt no: 06 Hk 2891/1, 1^b-21⁶.

⁶⁹ Kırîmî, *İcâzetnâme-i Emin Edîb*, vr.13^b.

⁷⁰ Kazancızâde, *Tuhfetü'l-Edîb*, vr. 26^a.

⁷¹ Yıldız, *Kazancızâde Emin Edîb Divançesi*, 87, 157.

⁷² Yıldız, *Kazancızâde Emin Edîb Divançesi*, 128, 153.

Emin Edîb Efendî'yi edebî yönü oldukça güçlü bir şâir olarak tavsif etmektedir. Yıldız'a göre Emin Edîb Efendî'nin şiirleri, hem edebî hem de mana derinliği bakımından yüksek seviyededir. Emin Edîb Efendi aruz vezniyle şiirler yazmaya devam ederken az da olsa hece veznini kullanmıştır.⁷³ Derin duygu, düşünce ve bilgi birikimini, üstün sanat kabiliyetiyle birleştiren Emin Edîb Efendi Arap, İran ve Türk şiirinin özelliklerini yansıtarak yeni ve orijinal şiirler yazmıştır.⁷⁴

Emin Edîb Efendî'nin ilmî, edebî ve tasavvufî neşvesinin oluşmasında İmam Gazâlî, Muhyiddîn İbnü'l-Arabî, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, İbnü'l-Fârız, Mahmud Şebüsterî, Abdurrahman Câmî ve İsmail Hakkı Bursevî gibi bazı sûfî şahsiyetleri zikretmek gerekir. Emin Edîb Efendi yazdığı eserlerinde yer yer nakillerde bulunduğu bu müellifleri hep saygı ile yâd etmiştir.

4. İntisabı ve Tasavvufî Yaklaşımları

4.1. İntisâbı

Emin Edîb Efendi Nakşibendiyye tarikatının Hâlidiyye koluna müntesip mürşid-i kâmil bir şahısdır. Şeyhi Muhammed Şâkir Kemâhî (ö. 1313/1896) ile başlayan silsilesi Mehmed Rüşdî (ö. 1285/1869) ile devam etmekte Hayyat Muhammed Vehbi (ö. 1313/1896) ve Abdullah Mekkî (ö. 1268/1852) kanalıyla Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'ye (ö. 1242/1827) ulaşmaktadır.⁷⁵ Kemâhî'nin vefatından sonra irşad görevini üstlenen Emin Edîb Efendi bu görevi 1337/1919 senesindeki vefatına kadar yirmi üç yıl sürdürmüştür.

⁷³ Yıldız, *Kazancızâde Emin Edîb Divançesi*, 21-22.

⁷⁴ Aşkun, *Sivas Şairleri*, 192; Yıldız, *Kazancızâde Emin Edîb Divançesi*, 22.

⁷⁵ Kazancızâde, *Tuhfetü'r-Râşid*, vr.53^a-55^a; Kazancızâde, *Evrâd-ı Emin Edîb*, vr.83^a, b- 84^a, b; Yıldız, *Kazancızâde Emin Edîb Divançesi*, 112-117.

Muhammed Şâkir Kemâhî (ö.1313/1896):

Emin Edîb Efendi'nin seyr u sülûkunu tamamladığı ve postnişin olarak irşad görevini devraldığı şeyhi Muhammed Şâkir Kemâhî'dir. Kemâhî'nin kesin olmamakla birlikte doğum tarihi 1231/1815'dir.⁷⁶ Kaynaklarda hayatı hakkında çok fazla bilgi olmayan Kemâhî'nin İmranlı'nın Duruciye köyünde doğduğu, ilk tahsilini burada yaptıktan sonra Erzincan'a gittiği bildirilmektedir. Kemâhî, Hayyat Muhammed Vehbi yani Terzi Baba'nın müritlerindendir. Emin Edîb Efendi bu hususu şu şekilde beyan etmektedir:

İçdi vahdet bâdesin Hayyât-ı Erzincânî'den

Hicret etdi şehr-i Sîvâs'a o pîr-i nâzenîn⁷⁷

124

OMÜİFD

Kaynaklarda Muhammed Şâkir Kemâhî'nin Erzincan'dan sonra Zara'ya gelerek bir dergâh açtığı ve bundan sonra da Sivas'a gelerek irşad faaliyetini devam ettirdiği ve maişetini kazanmak için de manifatur acılık yaptığı bildirilmektedir. Kemâhî şeyhi Hafız Rüşdî'nin (ö.1285/ 1869) vefatından sonra otuz yıl postnişin olarak irşad görevini sürdürmüştür. Emin Edîb Efendi, 1312/1896 yılında vefat eden şeyhi Şâkir Efendi'nin vefatına tarih düşmek amacıyla toplam on beyitten müteşekkil bir şiir kaleme almıştır.⁷⁸ Halfelik Mezarlığı'nda bulunan kabrinin mezartaşına da bu şiirden bazı beyitler hakkedilmiştir.⁷⁹ Kemâhî rind meşreb ve cem ehli bir şahsiyettir. Emin Edîb Efendi şeyhinin bu hususiyetlerini gelen beyitlerde şu şekilde beyan etmektedir:

Nîk haslet pâk sîret rind meşreb merd-i Hak

Yok hiç buğz u hased kibr ü fesâd u ucb kîn

Ehl-i zîkr ü asl u fikr ü ehl-i cem ü ehl-i fark

⁷⁶ İbrahim Yasak, *Sivas Yatırları*, 3. Baskı (Sivas: Asitan Yayınları, 2010), 136.

⁷⁷ Yıldız, *Kazancızâde Emin Edîb Divançesi*, 131.

⁷⁸ Yıldız, *Kazancızâde Emin Edîb Divançesi*, 130-131.

⁷⁹ Mezar taşının sûreti için bkz. Akdağ, *Kazancızâde Emin Edîb Efendi'nin Hayatı*, 478.

*Muhtalif herkesle lâkin vahdete olmuş karîn*⁸⁰

Hacı Hâfız Mehmed Rüşdî (ö. 1285/1869):

Muhammed Şâkir Kemâhî'de olduğu gibi halef-selef değil, mürîd-mürşîd ilişkisi olarak Emin Edîb Efendi'nin mülâkî olduğu bir diğer şeyhi Hacı Hâfız Mehmed Rüşdî'dir (ö. 1285/1869). Bu mülâkîlik Emin Edîb Efendi'nin çocukluk yıllarına denk gelmektedir. Mehmed Rüşdî, Erzincan ulemasından Pîr-i Hayyat'ın halifelerinden ve iki damadından biridir. Erzincanlı âlim Alansalı Hoca Efendi'nin oğludur. Hâlidîliğin yayılması sırasında önemli rol üstlenen Mehmed Rüşdî, Battal Hoca namıyla bilinmektedir. Mehmed Rüşdî'nin Terzi Baba'ya bağlılığı son derece kuvvetlidir. Nakillerden anlaşıldığına göre, daha çok Yazıcızade Muhammed'in *Muhammediyye* adlı eserini okuyarak irşad etmektedir. Köyden şehre teşriflerinde bir al ata binip şehre gelinceye kadar gözleri yumuk olarak öylece istiğrak halinde bulunurmuş.⁸¹

125

Emin Edîb Efendi şeyhi Hâfız Rüşdî Efendi için 1299/1884 yılında onbir beyitten oluşan bir şiir yazmıştır. Bu şiirde Emin Edîb Efendi şeyhinin yüce vasıflarını ve kendisine duyduğu özlem ve hayranlığı ifade etmiştir. Emin Edîb Efendi bir beytinde tasavvufî manada ölü kalbini ilk diriltenden Hâfız Rüşdî Efendi olduğunu şu şekilde terennüm etmiştir:

OMÜİFD

Gönlümüz mürde iken eyledin el-hak ihyâ

*Var dudağında senin resm-i Mesîhâ Hâfız*⁸²

Emin Edîb Efendi oniki yaşında iken şeyhi Hafız Rüşdî takriben 80 yaşında vefat etmiş ve Terzi Baba türbesine defnedilmiştir.⁸³

⁸⁰ Yıldız, *Kazancızâde Emin Edîb Divançesi*, 131.

⁸¹ Vehbi Yurt, *Terzi Baba ve Erzincan*, 1. Baskı (İstanbul: Birun Kültür Sanat Yayıncılık 2011), 60-61; Fatsa, *Tasavvufta Mekki Kolu*, 113; Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, haz. Mustafa Koç, Eyyüp Tanrıverdi (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2006), 1: XXVİİ; Orhan Aktepe, *Terzi Baba'nın İtikadî Görüşleri* (Erzincan: Doğu Yayınları, 2009), 16.

⁸² Yıldız, *Kazancızâde Emin Edîb Divançesi*, 125-126.

⁸³ Yurt, *Terzi Baba ve Erzincan*, 61; Aktepe, *Terzi Baba'nın İtikadî Görüşleri*, 16.

4.2. Tasavvufî Yaklaşımları

Nakşbendiyye şeyhi İmâm-ı Rabbânî (ö. 1034/1625) tarikattaki tasavvufî eğitimi; beden, nefis, kalb, ruh, sır, hafâ ve ahfâdan oluşan yedi adımın tamamlanması olarak görür. Ona göre her bir adım nur ânî ve zulmânî olmak üzere on bin perdeyi kaldırır. Sâlik bu mertebeler sonucunda nef-sinden uzaklaşarak Rabb'ına yakın olur.⁸⁴ Emin Edîb Efendi tarikatta büyüğü İmâm-ı Rabbânî gibi benzer bir yaklaşımı kabul etmekte ve izale edilmesi gereken perdelerin başında 'varlık' yani 'benlik' perdesini görmektedir. Ona göre müridin vuslat için bu perdeyi kaldırması ve yok etmesi gerekir. O, bu husustaki düşüncelerini gelen mısralarda şu şekilde beyan etmektedir:

Varlığımız oldu ona perde

126 *Yok ona bahâne hiç yerde*⁸⁵

Tevhîde erip kurtaralım şirk-i vücûddan

OMÜİFD

Lâ'yı bırakıp bulalım illâ'yı İlâhî

Benliğimi ref' et beni kıl âgah-ı vahdet

*Düzle gözüme sâkıl ü âlâyı İlâhî*⁸⁶

Bu tarikatın geleneğinde Abdülhâlık-ı Gücdevânî (ö. 595/1199) ve Bahâüddîn Nakşbend (ö. 791/1389) tarafından konulan ve 'kelimât-ı kudsiyye' diye adlandırılan kurallar tarikatın temel kaideleri olarak kabul edilmiş ve manevî eğitim bu doğrultuda verilmiştir.⁸⁷ Eserlerine baktığımız zaman Emin Edîb Efendi'nin bu kural ve kaidelere sâdik kaldığı ve mürîdanın eğitimini bu kaideler doğrultusunda verdiği görülmektedir.

⁸⁴ Ahmed b. Abdülehad es-Serhendî el-Fârûkî en-Nakşbendî Rabbânî, *el-Mektûbâtü'r-Rabbâniyye*, haz. Yâr Muhammed el-Cerîr el-Bedhaşî et-Tâlikânî (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2004), 1: 153.

⁸⁵ Yıldız, *Kazancızâde Emin Edîb Divançesi*, 166.

⁸⁶ Yıldız, *Kazancızâde Emin Edîb Divançesi*, 187.

⁸⁷ Kelimât-ı kudsiyye olarak bilinen on bir kaide şu şekildedir: Hûş der dem, nazar ber kadem, sefer der vatan, halvet der encümen, yâd kerd, bâz geşt, nigâh dâşt, yâd dâşt, vukûf-i zaman, vukûf-i adeği, vukûf-i kalbî. Bkz. Necdet Tosun, *Bahâeddîn Nakşbend Hayatı Görüşleri Tarikatı*, 4. Baskı (İstanbul: İnsan Yayınları, 2012), 335-338.

Kelimât-ı kudsiyye'nin her bir prensibi için Emin Edîb Efendi'nin yaklaşımlarını geniş olarak ifade etmek mümkündür. Ancak makalenin hacmini gereksiz yere artırmamak için sadece 'Hûş der dem' kaidesiyle ilgili olarak manzum şu ifadelerine yer vermek yeterli olacaktır:

Allâhsız alma bir nefes

Gel mâsivâdan meyli kes

Allâh bes bâkî heves

*Gel aşk ile Allâh de*⁸⁸

Emin Edîb Efendi tarikatın geleneğinde oluşmuş seyr u sülûk kaidelerine uymuş ve tarikat silsilesinde yer alan şeyhlere tazimlerini hep ifade etmiştir. Bahâüddîn Nakşibend için müstakil şiirler kaleme almış ona duyduğu hayranlığı ifade etmiş manevî olarak ondan yardım talep etmiştir:

Meded ey mefhar-i zemîn ü semâ

Meded ey mazhar-ı envâr-ı Hudâ

Kaldım âvâre derd-mend meded

*Meded ey Şâh-ı Nakşibend meded*⁸⁹

Emin Edîb Efendi şerî'at ve ehl-i sünnet temelli bir tasavvuf anlayışını benimsemiştir. O, *Tuhfetü'r-Râşid* isimli eserinde sâlikin manevî olarak mertebe kazanabilmesi için şerî'ata bağlı ve ehl-i sünnet inancına sahip olması gerektiğini özellikle ifade etmiştir. Ona göre, tevhîdin sırrına ancak farzlarla beraber nafilâ ibadetleri yerine getirmekle ulaşılır.⁹⁰

Hanefî mezhebine bağlı olan Emin Edîb Efendi mezhebin müessisi Ebû Hanîfe'ye derin sevgi ve saygı duymuştur. *Evrâd'*ına Ebû Hanîfe'ye ait tesbihât ve duaları kaydeden Emin Edîb Efendi günlük bu virdleri

⁸⁸ Yıldız, *Kazancızâde Emin Edîb Divançesi*, 189.

⁸⁹ Yıldız, *Kazancızâde Emin Edîb Divançesi*, 91.

⁹⁰ Kazancızâde, *Tuhfetü'r-Râşid*, vr. 52^{a-b}.

okuyarak Ebû Hanîfe'nin manevî neşvesinden ve yaklaşımlarından istifade etmiştir.⁹¹

Şerî'ata dayanmayan din ve tasavvuf anlayışlarını reddeden Emin Edîb Efendi gelen mısralarda da Rasûlullah'a uymak ve onun tatbik ettiği ve öğrettiği şerî'atla ancak hakikate yol bulunulacağını şu şekilde beyan etmektedir:

Rasûlünle bizi sen kıldm irşâd

Cihânı şer'i ile kıldm âbâd

Şerîat arşının sultânı Ahmed

*Hakikat râhının burhânı Ahmed*⁹²

128
OMÜİFD

Rasûlullah'ın rehberliğinde sünnet temelli tasavvuf anlayışını savunan Emin Edîb Efendi *Tuhfetü'r-Râşid*'de bu hususu şu şekilde beyan etmektedir: 'Sâlikin sünnetlere ittibâ ve o sünnetlerle ahlaklanması gerekir. Basiret gözünü açıp Hak'dan başka ispat etmiş olduğu mevcûdâtı noksan kabul ederek seyr u sülûka bu şekilde devam ederse 'mahv' derecesine gelir ve mâsivâ denilen şey bütünüyle nazarından yok olur.'⁹³ *Tuhfetü'l-Edîb*'de de Hakk'a tâlib ve Hak âşığı olan mürîdin hukûk-ı şer'iyeye ri'âyet ve cemâl-i Vahdet'in zuhûruna mânî olan her şeyi kalpden çıkarmasının gerekliliği ifade etmektedir.⁹⁴

Seyr u sülûkun ana gayesinin 'tehzîb-i ahlâk' olduğu vurgulayan Emin Edîb Efendi bu anlayış doğrultusunda mürîdânını eğitmiş ve talebelerin kötü ahlâkı terk edip güzel ahlakla müzeyyen hale gelmeleri için gayret göstermiştir. *Tuhfetü'r-Râşid*'de sâlikin e'âl ve akvâlnı müzeyyen kılmak için bu manevî yolculuğa devam etmesininin gerekliliğini belirtmiştir.⁹⁵ Emin Edîb Efendi bu hususta şekilci tavırlardan daha ziyade

⁹¹ Kazancızâde, *Evrâd-ı Emin Edîb*, vr.76^a-78^b.

⁹² Yıldız, *Kazancızâde Emin Edîb Divançesi*, 195.

⁹³ Kazancızâde, *Tuhfetü'r-Râşid*, vr. 41^a.

⁹⁴ Kazancızâde, *Tuhfetü'l-Edîb*, vr. 28^a.

⁹⁵ Kazancızâde, *Tuhfetü'r-Râşid*, vr.48^a.

özün güzel ahlakla tezeyyün etmesini önemsemiştir. Gelen mısralarda bu düşüncesini şu şekilde beyan etmiştir:

Âdemîyyet özledir yok îtibârî suretin,

Rağbet etmez müşteri cevzin çürük efradına.⁹⁶

Güzel ahlakı tasavvufun ana gayesi olarak kabul eden Emin Edîb Efendi tasavvufî ahlâkın özüne de ilahî aşkı yerleştirmiştir. O, terakkinin ve vuslatın ancak aşk sayesinde gerçekleşeceğini belirtmiştir. Ona göre gönlün mamuru ancak ilahî aşkla mümkündür. Bu husustaki hissiyatını şu şekilde ifade etmektedir.

Îlâhî bu Edîb'i eyle dilşâd

Revânın feyz-i aşkımla kıl âbâd⁹⁷

Emin Edîb Efendi susamış gönlüne hayat kaynağı olarak aşkı görmektedir. Âşık aşkında sâdik olursa ilahî lütuflara nâil olur. Ona göre sâlikin aşkı idrak edip zamanını aşktan uzak geçirmemesi gerekir. Bu neşvesini gelen beyitlerde şu şekilde beyan etmektedir:

Sâdiklara feth-i bâbdır aşk

Dil-teşneye âb-ı nâbdır aşk⁹⁸

Emin Edîb Efendi'ye göre, aşktan nasîbi olmayan kişi, insan olarak kabul edilmez. İnsanın ölçüsü yüreğinde taşıdığı aşkla ölçülür. Yüreğinde aşk ateşi yanmayan insan, ışıık vermeyen bir ateş gibidir:

Bî-behre olan aşkdan insân sayılmaz.

Bir şem'asız oddur ben o bed-hûlan gördüm.⁹⁹

Emin Edîb Efendi Nakşî şeyhi olmasına rağmen Mevlevî, Kâdirî, Halvetî ve Uşşâkî tarikatlarına da özel sevgi beslemiştir. Konya'ya gittiğinde Mevlânâ'nın türbesini ziyaret etmiş ve ona duyduğu derin saygı ve

⁹⁶ Yıldız, *Kazancızâde Emin Edîb Divançesi*, 181.

⁹⁷ Yıldız, *Kazancızâde Emin Edîb Divançesi*, 117.

⁹⁸ Yıldız, *Kazancızâde Emin Edîb Divançesi*, 170.

⁹⁹ Yıldız, *Kazancızâde Emin Edîb Divançesi*, 104.

sevgiyi ifade eden iki şiir kaleme almıştır.¹⁰⁰ Bu şiirlerin birinde Mevlânâ ve eserî *Mesnevî*'yi şu şekilde takdir etmiştir:

Cihân-ı mârifete oldu bâb-ı Mevlânâ

*Serâser oldu hakâyık kitâb-ı Mevlânâ*¹⁰¹

Emin Edîb Efendi Mevlânâ'ya övgü ifade eden iki şiir yazdığı gibi Kâdirî tarikatının pîri Abdülkâdir Geylânî için de aynı şekilde iki müstakil şiir yazmıştır. Söz konusu şiirlerden birisinin ilk beyti şöyledir:

Kâbetü'l-uşşâkdır dergâhı Abdülkâdir'in

*Tâîfi ol var o hânkâh-ı Abdülkâdir'in*¹⁰²

Emin Edîb Efendi Halvetiyye'den Abdülahad Nûrî es-Sivâsî ile Uşşâkî tarikatından Hüsâmeddîn Uşşâkî'ye (ö. 1001/1593) de sevgi ve tazimlerini ifade eden şiirler kaleme almıştır.¹⁰³

130

OMÜİFD

Sonuç olarak Emin Edîb Efendi'nin tasavvuf anlayışını şeri'ata bağlılık sünnet-i seniyyeye ittiba ve ahlâkın güzelleştirilmesi olarak özetlemek mümkündür. Emin Edîb Efendi tasavvufî anlayışının özüne aşkı yerleştirmiş, aşk ile terakkinin ve vuslatın mümkün olacağını vurgulamıştır. Ona göre aşk yönü eksik olan sâliklerin yüce mertebelere erişmesi kolay değildir. Kendisi Nakşî olmasına rağmen Kâdirî, Mevlevî, Halvetî gibi bazı tarikatlara da ayrıca özel bir sevgi beslemiştir.

5. Vahdet-i Vücûd Anlayışı

Emin Edîb Efendi vahdet-i vücûdun güçlü savunucularındandır. O, on sekiz varakdan müteşekkil *Tuhfetü'r-Râşid fî vahdeti'l-ehadi'l-Vâhid* adlı eserini tamamen bu konuya hasr etmiştir.¹⁰⁴ Yaklaşımlarını İmâm Gazâlî, Muhyiddîn İbnü'l-Arabî, Mollâ Câmî ve İsmâil Hakkı Bursevî gibi sûfî müelliflerin görüş ve düşünceleriyle temellendirmiştir.

¹⁰⁰ Yıldız, *Kazancızâde Emin Edîb Divançesi*, 100, 108.

¹⁰¹ Yıldız, *Kazancızâde Emin Edîb Divançesi*, 100,

¹⁰² Yıldız, *Kazancızâde Emin Edîb Divançesi*, 136.

¹⁰³ Yıldız, *Kazancızâde Emin Edîb Divançesi*, 128, 182.

¹⁰⁴ Kazancızâde, *Tuhfetü'r-Râşid*, vr. 38^a-55^b.

Emin Edîb Efendi ceviz örneğinden hareketle vahdet-i vücûdu tevhidin zirve mertebesi olarak kabul eder. Ona göre nasıl ki ceviz; yeşil kabuk, sert kabuk, iç ceviz ve cevizin özü olmak üzere dört kısımdan oluşuyorsa tevhîd de dört mertebeden oluşmaktadır. İnanmadığı halde diliyle 'Lâ ilâhe illallâh' diyen kimsenin tevhidi birinci mertebeyi oluşturur. Bu mertebeye münâfıkların tevhididir. Kelime-i tevhîdin manasını kalben tasdik edenler sıralamada ikinci mertebeyi oluştururlar. Bu mertebeye Müslümanların avâmının inancını ifade eder.¹⁰⁵

Tevhid sıralamasında üçüncü mertebeye; tarîk-ı keşf ve nûr-i ilâhî vâsıtası ile eşyâ-yı kesîrenin Vâhid-i Kakhâr'dan sudûrunu idrak ederek Hakk'ı müşâhedeyi ifade ederken, tevhidin zirve mertebesi olan dördüncü mertebeye ise vücûdda/varlıkta ancak Hakk-ı Vâhid'i müşâhede etmeyi ifade eder.¹⁰⁶

Emin Edîb Efendi'ye göre yeşil kabuk nasıl ki muhafaza için bir müddet cevizin üzerinde bulunuyorsa bu birinci mertebedeki tevhid de dünyada münâfıkları aynı o şekilde örter ve onları belli bir süreliğine korur. Sert kabuk ise cevizi bozulmadan koruduğu gibi ikinci mertebedeki tevhid inancı da sâhibini hem dünyada kılıç ve süngüden muhâfaza eder hem de bu itikâd üzere vefat eden kimseleri âhîret azâbından korur.¹⁰⁷

Tevhîdin üçüncü mertebesi lübb/öz yani iç ceviz konumundadır. Bu mertebeye evvelki iki merteye nisbetle daha kıymetli olmasına rağmen tevhîdde ana gaye, tevhîdin dördüncü mertebesidir. Çünkü bu mertebeye tevhîdin zirve mertebesidir ve cevizin lübbünden çıkarılan yağ konumundadır.¹⁰⁸

¹⁰⁵ Kazancızâde, *Tuhfetü'r-Râşid*, vr. 38^a; Akdağ, "Kazancızâde Emin Edîb Efendi'nin (1857-1919) Hayatı ve *Tuhfetü'r-Râşid Fî Vahdeti'l-Ehadi'l-Vâhid* Adlı Eseri", 140.

¹⁰⁶ Kazancızâde, *Tuhfetü'r-Râşid*, vr. 38^a; Akdağ, "Kazancızâde Emin Edîb Efendi'nin (1857-1919) Hayatı ve *Tuhfetü'r-Râşid Fî Vahdeti'l-Ehadi'l-Vâhid* Adlı Eseri", 140.

¹⁰⁷ Kazancızâde, *Tuhfetü'r-Râşid*, vr. 38^{a-b}; Akdağ, "Kazancızâde Emin Edîb Efendi'nin (1857-1919) Hayatı ve *Tuhfetü'r-Râşid Fî Vahdeti'l-Ehadi'l-Vâhid* Adlı Eseri", 141.

¹⁰⁸ Kazancızâde, *Tuhfetü'r-Râşid*, vr.38^b; Akdağ, "Kazancızâde Emin Edîb Efendi'nin (1857-1919) Hayatı ve *Tuhfetü'r-Râşid Fî Vahdeti'l-Ehadi'l-Vâhid* Adlı Eseri", 141.

Bu ifadelerden cevizin yeşil kabuğu ve sert kabuğu konumunda olan ilk iki tevhid mertebesinin sırasıyla münafıkların ve Müslümanların genelinin, sıralamadaki iç ceviz yani lübb konumunda olan üçüncü mer- tebe, 'tevhîd-i şuhûd, cevizin özünün özü yani lübbü'l-lübb olan dördün- cü mertebesi ise 'tevhîd-i vücûd olduğu anlaşılmaktadır.

Emin Edîb Efendî'nin vahdet-i vücûd anlayışının dayandığı kay- naklardan birisi İmâm-ı Gazâlî'dir. Emin Edîb Efendi eserine yazdığı ceviz sempolüyle tevhid tasnifini bazı eksikliklere rağmen *İhyâu ulûmiddîn*'den bire bir aynen nakletmiştir.¹⁰⁹ Eserinin ilgili sayfalarında münafıkların imanını bedeni korumayı amaçlayan, kalp ile tasdikten yoksun sadece dil ile yapılan tevhîd olarak ifade eden Gazâlî, Müslü- manların avamının imanını ise kalp ve bedenî muhafaza etmeyi amaçla- yan bir inanç olarak vurgulamış ve bu inançın birçok faydasına rağmen üçüncü ve dördüncü mertebedeki keşfe ve müşâhedeye dayalı itikat ya- nında nâkıs olduğunu beyan etmiştir.¹¹⁰

132

OMÜİFD

Vahdet-i vücûd mertebesinin sâhibi yeryüzü ve gökyüzünde bir- çok varlığı müşâhede ettiği halde varlıkta Hak'dan gayrı bir şeyi müşâhede etmediği nasıl tasavvur olunur ve nasıl kesîr, vâhid olur? so- rusuna Emin Edîb Efendi: 'Bir şey, bir nevi' müşâhede ve bir nevi' itibar ile kesîr olurken diğer bir müşâhede ve diğer bir itibar ile vâhid olur' diyerek cevap vermektedir. Bu ifadesini somutlaştırarak Zeyd örneğiyle açıklayan Emin Edîb Efendi'ye göre Zeyd; ruh, cesed ve organları açısın- dan bakıldığında kesîrdir. Ancak Zeyd'in insâniyetine nazar edilse bir insandır, tektir, vâhiddir. Çok zaman bir insan, bir şahsı müşâhede eder- ken, onun ruhu, cesedi ve organlarının tafsili hatırına bile gelmez. Onu hep vâhid (tek) olarak görür. İşte bu vecihle müşâhede eden 'ayn-ı cem' dedir, kesrete yönelen ise tefrikadadır.¹¹¹

¹⁰⁹ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, 9 cilt (Cidde: Dârü'l-minhâc, 1432/2011), 8:202-206.

¹¹⁰ Gazâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, 8: 202.

¹¹¹ Kazancızâde, *Tuhfetü'r-Râşid*, vr. 38^b; Akdağ, "Kazancızâde Emin Edîb Efendî'nin (1857- 1919) Hayatı ve *Tuhfetü'r-Râşid Fi Vahdeti'l-Ehadi'l-Vâhid* Adlı Eseri", 141.

Emin Edîb Efendi manzum ifadeleriyle bu hususu yani varlığın cüzlerini görmeyip, varlığın hakikatini idrak etmeyi şu şekilde terennüm etmektedir:

Bir şem' yana kim ola gönlüm içi pür-nûr,

Bir var görüne gözüme kalmaya dâvâ.¹¹²

Emin Edîb Efendi varlığı Hakk'ın vücûdu ve gayrın vücûdu olmak üzere ikiye ayırır. Gayrın vücûdu bi nefsihî kâim olmadığı için bu vücûd yok hükmünde belki mümteni' ve muhâldir. Çünkü mevcûd denilen bi nefsihî kâim olandır. Bi nefsihî ve bi zâtihî kâim olmayan şey bi nefsihi mevcûd değildir. Hakk'ın vücûdu ise kendisi bi nefsihî kâim olduğu gibi gayrın vücûdu dahî onun vücûduyla kâimdir. Bundan dolayı ona 'Kayyûm' denir.¹¹³

Emin Edîb Efendi'nin vahdet-i vücûd konusunda dayandığı diğer bir kaynak *Mişkâtü'l-envâr*'dır.¹¹⁴ *Mişkâtü'l-envâr*'daki ifadeleri aynen eserine kaydeden Emin Edîb Efendi: 'Ârifler mecâz çukurundan zirve-i hakîkata terakkî ettiklerinde vücûdda Allah'tan başka bir mevcûd olmadığını ve Hakk'tan gayrı her şeyin değil bir vakitte belki her şeyin ezelen ve ebeden fânî ve hêlik olduğunu müşâhede-i 'ayâniyye ile müşâhede ettiklerini beyan etmektedir. Ona göre gerçekte Hakk'tan gayrı her mümkün zâtı ve hakîkatı itibari ile adem-i mahz ve ona Hakk'tan vücûdun sirâyeti cihetiyle mevcûddur. Çünkü her bir mümkün için iki cihet vardır; biri nefsiye ve diğeri Rabbisine olan cihettir. Nefsiye olan cihetle ma'dûm Rabbisine olan cihetle mevcûddur. Ve mademki mümkün nefsi itibari ile ma'dûm ve Hakk ile mevcûd olunca hakikatte Hakk'tan başka mevcûd

¹¹² Yıldız, *Kazancızâde Emin Edîb Divançesi*, 104.

¹¹³ Kazancızâde, *Tuhfetü'r-Râşid*, vr. 39; Akdağ, "Kazancızâde Emin Edîb Efendi'nin (1857-1919) Hayatı ve *Tuhfetü'r-Râşid Fi Vahdeti'l-Ehadi'l-Vâhid Adlı Eseri*", 142.

¹¹⁴ Bkz. Ebû Hâmid el-Gazâlî, *Mişkâtü'l-envâr*, nşr. Ebu'l-Alâ 'Afiî (Kahire: el-Mektebetü'l-'Arabiyye, 1383/1964), 55.

olması ve ondan başka her şeyin ezelen ve ebeden ma'dûm ve hêlik ve fânî olması sâbit olmuş olur.¹¹⁵

Emin Edîb Efendî'ye göre gayr olan varlık yani mümkün varlığa mecâzen mazhariyyet alakasıyla mevcûd ismi verilir. Çünkü vücûd-i hakîkî yâni mevcûd bizzât birdir. Bununla beraber vücûd-ı hakîkî 'inde't-tecellî ihtilât ve hulûlsuz mümkünâtta zuhûru ile cem'î mümkünât mevcûd üzere münbesittir. İşbu mümkünâtın o vücûd-ı hakîkiye taalluku bâkî oldukça mümkünâta alâka-i mazhâriyetiyle mecâzen mevcûd ismi itlak olunur. Ve eğer taalluk-ı mezkûr münkatî' olursa ne hakîkaten ve ne mecâzen mevcûd ismi ittak olunmaz. Ve alâ külli hâl mümkünâtın kendinden vücûdu yoktur.¹¹⁶

Emin Edîb Efendi mümkünâtın hakîkate ezelen ve ebeden ma'dûm olmasına rağmen Hakk'ın tecellisi ile mevcûd olduğunu belirtmektedir. Ona göre mümkün varlıklar iki tecelli arasındadır. Vârid tecelli ile bütün kâinât bir anda var görünür. Râcî' tecelli ile bir anda yok olur. Fakat her an yokluk ile varlık bir birini takip ettiğinden her şeyin varlığı hiss ile idrak olunduğu halde yokluğu idrak olunmaz. Âlem, nefsinde ma'dûm olup tecelli-i Hakk ile mevcûddur.¹¹⁷

Emin Edîb Efendi *Divân*'ında Lâ ve İllâ'nın mahiyetini bilip Allah'ın cemâlini müşâhede edince bütün kâinatın baştan aşağı Allah'ın nurunun ve tecellisinin mazharı olduğunu ve vahdet nuruyla eşyaya bakınca Allah'tan gayrisini görmediğini gelen mısralarda şu şekilde ifade etmektedir:

Kâinât oldu serâser mazhar-ı nûr-ı Hudâ

Lâ vü illâyı bilip etdim Edîb hoş likâ

¹¹⁵ Kazancızâde, *Tuhfetü'r-Râşid*, vr. 39^b; Akdağ, "Kazancızâde Emin Edîb Efendî'nin (1857-1919) Hayatı ve *Tuhfetü'r-Râşid Fi Vahdeti'l-Ehadi'l-Vâhid* Adlı Eseri", 143.

¹¹⁶ Kazancızâde, *Tuhfetü'r-Râşid*, vr. 40^a; Akdağ, "Kazancızâde Emin Edîb Efendî'nin (1857-1919) Hayatı ve *Tuhfetü'r-Râşid Fi Vahdeti'l-Ehadi'l-Vâhid* Adlı Eseri", 143.

¹¹⁷ Kazancızâde, *Tuhfetü'r-Râşid*, vr. 40^a; Akdağ, "Kazancızâde Emin Edîb Efendî'nin (1857-1919) Hayatı ve *Tuhfetü'r-Râşid Fi Vahdeti'l-Ehadi'l-Vâhid* Adlı Eseri", 143.

*Nûr-ı vahdetle bakıp eşyâya nefy-i mâsivâ*¹¹⁸

Emin Edîb Efendi'nin vahdet-i vücûd konusunda görüşlerine başvurduğu bir diğer şahsiyet Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'dir. *Fusûsu'l-hikem*'den nakillerde bulunan ¹¹⁹ Emin Edîb Efendi'ye göre âlemin sûretinden Hakk'ın zevâlî aslâ mümkün değildir. Zîrâ Hak sûret-i âlemden tecellî ile a'râz eylese sûret-i âlem mün'adim olur. Ve ona sûret-i âlem itlak olunmaz. Binâenaleyh âlemin sûreti ona rûh mesâbesinde olan Hakk'ın vücûdu ile bâkî ve Hakk'ın ondan î'râzı ile fânidir. Mevcûd-ı hakîkî ancak Cenâb-ı Vâcibü'l-Vücûd'dur. Ondan başka bir mevcûd yoktur. 'Lâ ilâhe illallâh' 'Lâ mevcûde illallâh' demektir. Bu durumu meşâyih-ı sûfiyye 'fenâ-i nefis' ile tabir ederler ki zâkir nefsinden ve cem'-ı mâsivâdan fâni olduğunda Hakk'tan başka bir mevcûd görmemektedir.

120

Emin Edîb Efendi varlığı başka bir tabirle mevcûd ve mûced olmak üzere ikiye ayırır. Ona göre mevcûd ile mûced arasında büyük bir fark vardır. Mevcûd Hakk'dır, mûced varlık ise icad olduğu şekliyle bâtıl ve ma'dûmdur. Mevcûd Kâim ve Kayyûm'dur, mûced ise hêlik ve fânidir.

121

Emin Edîb Efendi'ye göre bütün ilahî kitap ve peygamberler 'Lâ ilâhe illallah' olan kelime-i tevhid insanları davet için gönderilmiştir. Kelime-i tevhidin hakikat manası ise Hakk'tan başka mevcûd görmemek demektir. ¹²²

Emin Edîb Efendi tevhidi dörtlü tasnif ettiği gibi bazı hadisleri delil getirerek tevhîd-i e'âl, tevhîd-i sıfât ve tevhid-i zât olmak üzere üçlü de

¹¹⁸ Yıldız, *Kazancızâde Emin Edîb Divançesi*, 154.

¹¹⁹ *وصور العالم لا يمكن زوال الحق عنها أصلاً* Bkz. Muhyiddîn İbnü'l-Arabî, *Fusûsu'l-hikem*, nşr. Ebu'l-'Alâ 'Afîfî (Beyrût: Dâru'l-kitâbi'l-'Arabî, 1365/1946), 69.

¹²⁰ Kazancızâde, *Tuhfetü'r-Râşid*, vr. 40^b; Akdağ, "Kazancızâde Emin Edîb Efendi'nin (1857-1919) Hayatı ve *Tuhfetü'r-Râşid Fi Vahdeti'l-Ehadi'l-Vâhid* Adlı Eseri", 144.

¹²¹ Kazancızâde, *Tuhfetü'r-Râşid*, vr. 40^b; Akdağ, "Kazancızâde Emin Edîb Efendi'nin (1857-1919) Hayatı ve *Tuhfetü'r-Râşid Fi Vahdeti'l-Ehadi'l-Vâhid* Adlı Eseri", 144.

¹²² Kazancızâde, *Tuhfetü'r-Râşid*, vr. 41^a; Akdağ, "Kazancızâde Emin Edîb Efendi'nin (1857-1919) Hayatı ve *Tuhfetü'r-Râşid Fi Vahdeti'l-Ehadi'l-Vâhid* Adlı Eseri", 145.

tasnif edilmektedir. Cenâb-ı Hak, Habîbullah Efendimize (Alak, 96/19). âyetinde ‘vescüd vakterib’ buyurduğunda âyetin gereği olarak, Habîb’im bana yakın olmayı benden iste dediğinde o Sultânul-mukarrabîn secdelerinde: ‘Ey Allah’ım cezâ vermenden affına, hoşnut-suzluğundan rızana, senden sana sığınırım. Ben seni gerçek manada övemem, sen, kendini övdüğün gibisin.’ buyurmuşlardır.¹²³

Emin Edîb Efendi’ye göre Peygamberimizin dualarında ‘e’ûzü bi ‘afvike min ‘ikâbîke’ buyurmaları müşâhede-i ef’âl mertebesinde ancak Cenâb-ı Hakk’ı fâil bilip fiilinden fiiline isti’âzedir. Sonra müşâhede-i ef’âlden fânî olup müşâhede-i sıfata terakkî buyurdularında ‘e’ûzü bi rızâke min sehatike’ buyurdular. Bu mertebeyi dahî tevhîdde noksan bilerek müşâhede-i sıfât makamından müşâhede-i zâta terakkî buyurup ‘e’ûzü bike minke’ buyurdular. Bu makamda ne ru’yet fiili ve nede ru’yet sıfatı olmayıp Hakk’ın kendisinden kendisine hemen firar vardır.

136

OMÜİFD

Emin Edîb Efendi’nin beyanına göre Peygamberimiz bu mertebede kendisini fârrûn (firan eden), müste’îzûn (sığınan) ve müsennî (sena eden) olmayı dahî tevhîd-i Hakk’ta nâkıs görerek ‘lâ ühsî senâen aleyke’ kavı-i şerifi ile müşâhede-i nefisten fânî olarak ‘ve ente kemâ esneyte alâ nefîke’ nazmıyla sena eden ve sena olunanın Hak olduğunu ve Hakk’tan başka bir mevcûd olmadığını beyan buyurmuşlardır.¹²⁴

Emin Edîb Efendi şahıs-gölge örneğinden yararlanarak da varlığı ikiye ayırmaktadır. Ona göre mâsivânın yani âlemin vücûd-ı mutlak olan Hakk’a nisbeti zıllin (gölgenin) şahsa nisbeti gibidir. Zıll nefsinde ma’dûm olup şahsın vücûdu ile mevcûddur. Âlem de kendi nefsinde ma’dûm Hakk’ın vücûdu ile mevcûddur. Âlem vehim ve hayalden ib a-rettir. Âlemin nefsiyle kâim ve vücûd-ı Hakk’a mugâyır bir vücûd-ı hakiki yoktur. Vücûd-ı hakiki Hakk’ın olup âlem vücûd-ı izâfi ile mevcûd-

¹²³ اللهم أعوذ برضاك من سخطك وبمعافاتك من عقوبتك وأعوذ بك منك لا أحصي ثناء عليك أنت كما أثنيت على نفسك Bkz. Müslim, “Salât”, 222; Ebû Dâvud, Salât”, 879, “Vitr”, 1427; İbn Mâce, “İkâmeti’s-salâh”, 1179, “Du’â”, 3841; Nesâî, “Nasbü’l-kademeyn fi’s-sücûd”, 1198, “ed-Du’â fi’s-sücûd”, 1128, “ed-Du’â fi’l-vitr”, 1745.

¹²⁴ Kazancızâde, *Tuhfetü’r-Râşid*, vr. 41^a; Akdağ, “Kazancızâde Emin Edîb Efendi’nin (1857-1919) Hayatı ve *Tuhfetü’r-Râşid Fi Vahdeti’l-Ehadi’l-Vâhid* Adlı Eseri”, 145.

dur. Binâenaleyh âlem ve mâsivânın vücûd-ı hakîki yanında asla vücûdu yoktur. Ve bu kâinât şeklinde olan zilâl-i memdûde esmâ ve sıfat-ı Hudâ'nın âsârıdır. Hakikatte O'ndan başka mevcûd yoktur.¹²⁵

*Divân'*ında ise bu hususu şu şekilde beyan etmektedir:

Hâkimü'l-kül ü hep ona mahkûm,

*Zâtı mevcûd-ı mâsivâ mevhum.*¹²⁶

Emin Edîb Efendi vehim ve hayal olarak gördüğü varlığı gayb-ı ilâhîde sâbit olan 'ayn-ı sâbitenin sûreti olarak kabul etmektedir. Ona göre varlık Hakk'ın şu'ûn-ı zâtiyesinden bir misal ve onun ma'lûmat sûretinden bir sûrettir. Emin Edîb Efendi varlığının ikâmesi ve mahfuzluğuna sebep olan insanı 'ayn-ı sâbite hususunda zâhir olan Hakk'ın vücûdu olarak görür. Ona göre insanın Hakk'a nisbeti mukayyedin mutlaka ve zillîn şahsa nisbeti gibidir. İnsan, hüviyyet ve hakikat itibari ile çeşitli Hakk taayyünün ve ihtilaf heyetin çeşidiyle âlemdir, mâsivâdır ve gayırdır.¹²⁷

137

OMÜİFD

Emin Edîb Efendi Hak ile âlem ilişkisini ruh ve cesed örneğiyle beyan etmektedir. Görüşlerine kaynak olarak sık sık *Fusûsu'l-hikem*'den¹²⁸ alıntılar yapan Emin Edîb Efendi Hakk'ın suver-i âleme nisbetini müdeb-ber olan ruhun, sûrete nisbeti gibi kabul eder. Ona göre mezâhir-i âfâk ve enfüde Hakk'ın zuhuru, cesedin rûh ile kıyâmı gibidir. Rûh kendi cevheri ve âlem-i ervâhdan olması hasebiyle bedene mugâyır ve ona taalluk tedbîr ve tasarruf ile müteallıktır ve bi zâtihi kâimdir. Rûh devam ve bekâsında bedene muhtaç değildir. Lakin âlem-i şehâdete göre beden onun sûreti ve kemâlâtın mazharı olmakla rûh bedene müştaktır ve ondan ayrı değildir. Bu mutlakin mukayyede serayânı gibi sâridir. Cesed ile

¹²⁵ Kazancızâde, *Tuhfetü'r-Râşid*, vr. 41b; Akdağ, "Kazancızâde Emin Edîb Efendi'nin (1857-1919) Hayatı ve *Tuhfetü'r-Râşid Fi Vahdeti'l-Ehadi'l-Vâhid* Adlı Eseri", 146.

¹²⁶ Yıldız, *Kazancızâde Emin Edîb Divançesi*, 175.

¹²⁷ Kazancızâde, *Tuhfetü'r-Râşid*, vr. 42b; Akdağ, "Kazancızâde Emin Edîb Efendi'nin (1857-1919) Hayatı ve *Tuhfetü'r-Râşid Fi Vahdeti'l-Ehadi'l-Vâhid* Adlı Eseri", 147.

¹²⁸ *فنسبته لما ظهر من صور العالم نسبة الروح المدبر للصورة* Bkz. İbnü'l-Arabî, *Fusûsu'l-hikem*, 68.

rûh arasında min külli'l-vücûh mugâyırat yoktur. Biribirlerinin min cihe-
tin aynı ve min veçhin gayrıdır. Ve Hak ile âlem dahî böyledir. ¹²⁹

“Ve ol zât-ı Vâhid sıfât-ı müte’addide vâsıtasıyla ve merâtibte ve
tecelliyât-ı münkesira ve taayyunât-ı müte’addide itibari ile kâh hakka'l-
yakîn cevheriyye-i müteayyene ve kâh hakâyık-ı araziyyeye tâbi görünür.
Ammâ min haysü'l-hakîka birdir ki asla müteaddid ve münkesir değildir.
Ve bu ‘ayn-ı vâhid taayyünât ve takayyüdât-ı mezkûreden tecerrüd ve
ıtlâk hasebiyle Hakk’dır. Ammâ taayyünâtta görünmek vâsıtasıyla hâsıl
olan taaddüd ve tekessür hasebiyle halktır âlemdir. Binâenaleyh âlem
zâhir-i Hakk’dır ve Hak bâtın-ı âlemdir. Âlem zâhir olmadan ‘ayn-ı Hakk
idi. Ve Hak zâhir olduktan sonra ‘ayn-ı âlem oldu. Belki fi’l-hakîka bir
hakîkattır. Zuhûr ve butûn, evveliyyet ve âhiriyyet onun itibarâtıdır.”¹³⁰

138

OMÜİFD

Emin Edîb Efendi’nin görüşlerine kaynak gösterdiği bir diğer şahıs
Abdurrahman el-Câmî’dir (ö. 898/1492). Câmî’nin beyitleri doğrultusunda
açıklamalarda bulunan Emin Edîb Efendi’ye göre cemî’-ı eşyaya hü-
viyyet-i ilâhiyye sırrı sâri olmak bakımından fi’l-hakîka emr-i vâhiddir.
Zîra hüviyette taaddüt yoktur. Zâhirde kesret-i esmâ ve sıfât ile taaddüd
görünmek hüviyyet cihetiyle vahdete münâfi değildir. Zîra taaddüt taay-
yünden nâşidir. ¹³¹

Emin Edîb Efendi vahdet-i vücûdun istiğrak hâlinde münkeşif ol-
duğunu beyan etmektedir. Ona göre bir sâlik vahdet denizine dalıp tam
bir istiğrak hâli ile bütün ‘ayniyât ve taayyunâtı giderdiğinde kayd-ı tef-
rikaden âzade ve bu makamda eşya gözüne görünmez olur. Nitekim bir
kimse hiddet ile şemse nazar edip sonra eşyaya iltifat eylese tefrika-i ba-
sardan eşyayı göremez ve belki her yerde güneşi görür. ¹³²

¹²⁹ Kazancızâde, *Tuhfetü’r-Râşid*, vr. 42b; Akdağ, “Kazancızâde Emin Edîb Efendi’nin (1857-1919) Hayatı ve *Tuhfetü’r-Râşid Fi Vahdeti’l-Ehadi’l-Vâhid* Adlı Eseri”, 147.

¹³⁰ Kazancızâde, *Tuhfetü’r-Râşid*, vr. 43a; Akdağ, “Kazancızâde Emin Edîb Efendi’nin (1857-1919) Hayatı ve *Tuhfetü’r-Râşid Fi Vahdeti’l-Ehadi’l-Vâhid* Adlı Eseri”, 147.

¹³¹ Kazancızâde, *Tuhfetü’r-Râşid*, vr. 43b; Akdağ, “Kazancızâde Emin Edîb Efendi’nin (1857-1919) Hayatı ve *Tuhfetü’r-Râşid Fi Vahdeti’l-Ehadi’l-Vâhid* Adlı Eseri”, 148.

¹³² Kazancızâde, *Tuhfetü’r-Râşid*, vr. 43b; Akdağ, “Kazancızâde Emin Edîb Efendi’nin (1857-1919) Hayatı ve *Tuhfetü’r-Râşid Fi Vahdeti’l-Ehadi’l-Vâhid* Adlı Eseri”, 148.

Bu makâma erişmediği ve bu hâli yaşamadığı halde 'Ene'l-Hak' sözünü söyleyen bir kimseyi Emin Edîb Efendi kâfir olarak itham etmektedir. Ona göre bu iddiada bulunan kimsenin o mananın hakîkati mükâşefe tarîkiyle kendisine ma'lûm olmadığı cihetle davası taayyün ve teşahhusa dâir olup Hak Teâlâ ise taayyün ve teşehhusdan münezzehtir. Ve eğer ki taayyün ve teşahhus dahî Hak'dır bâtil değildir.¹³³

Emin Edîb Efendi'nin mâsivânın Hakk'a nisbeti konusunda görüşlerine değer verdiği bir diğer şahsiyet ise İsmâil Hakkı Bursevî'dir. Emin Edîb Efendi varlığı isbat ve nefy konusunda insanların dört kısım üzere olduklarını ayrıntılı olarak Bursevî'den nakletmektedir.¹³⁴ Kelamcıların tepkisini çeken İbnü'l-Arabî'nin: 'Sübhâne men azhare'l-eşyâe ve hüve 'aynü'hâ'¹³⁵ sözü hakkında Emin Edîb Efendi eserinde şu açıklamalarda bulunmaktadır: Buradaki maksat cemî'-i eşyâya sârî olan vücûd-ı mutlak hasebiyle 'aynıdır demektir. Yoksa ta'ayyün ve teşehhus hasebiyle demek değildir. Zîrâ bu mevcûd ile vücûdun mâ beyninde fark vardır. Bununla beraber teşehhus dahî Hakk'dır. Zîrâ bâtil-ı mutlakdan hâriçtir.

139

OMÜİFD

Emin Edîb Efendi'ye göre buraya kadar zikir olunan tafsilattan ma'lum oldu ki hakikatta gayr için vücûd yoktur. Vücûd-ı gayr zan olunan şey ancak kuvve-i vehmin istilâsı ve şeytanın kalb üzerine galebe ve tasallutu sebebiyle rusûh ve istikrar bulmuş mev'hûm ve hayalden ibarettir. Emin Edîb Efendi bu konudaki görüşlerine Mollâ Câmi'nin bütün kâinatın vehim ve hayalden ibaret olduğunu ya da aynaya yansıyan görüntüsel veya gölgesel varlıklar olduğunu ifade eden şu şiirini delil getirmektedir:

Küllü mâ fi'l-kevni vehmün ev hayâlün

¹³³ Kazancızâde, *Tuhfetü'r-Râşid*, vr. 43^b; Akdağ, "Kazancızâde Emin Edîb Efendi'nin (1857-1919) Hayatı ve *Tuhfetü'r-Râşid Fi Vahdeti'l-Ehadi'l-Vâhid* Adlı Eseri", 148.

¹³⁴ Bkz. İsmâil Hakkı Bursevî, *Şerhu'l-Mesnevî el-müsenmâ bi rûhi'l-Mesnevî* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1287), 1:74.

¹³⁵ *سبحان من أظهر الأشياء وهو عينها* Bkz. Ebû Bekir Muhyiddîn Muhammed b. Ali İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, thk. Ahmed Şemseddîn, Muhammed Ali Beydavî, 9 cilt (Beyrût: Dâru'l-kütübü'l-İlmîyye, 1420/1999), 4:133.

*Ev 'ukûsün fi'l-mürâyâ ev zilâl*¹³⁶

Emin Edîb Efendi tevhidin aslını vücûddan şirki halâs edip Hakk'tan başka mevcûd görmemek olarak tarif etmektedir. Ona göre vücûdda taaddüd tevehhüm etmek gayra ve husûsan nefesine vücûd vermek kabahat-i 'azîme ve zenb-i kesirdir. Burada vücûddan murad rûhun cisme taallukundan sonra hâdis olan enâniyyet ve taayyündür ki vâcibu'l-izâle olan bu vücûd ve bu varlıktır. Yoksa vücûd-ı hârici değil belki vücûd-ı hâriciyi zikir olunan vücûdu izâle edinceye kadar muhafaza lazımdır. Zîrâ 'Nefsûke matıyyetûke fe'r-fak bihâ' mısdakınca menzile ve vusûle matıyyedir. Ve bu vahdet-i vücûda kâil olmadıkça mükâsefe yoktur.

Emin Edîb Efendi'ye göre mâsivâyı nefy ve selb edip vârı varlığı zât-ı vâcibu'l-vücûd'a verip ve ona teslim olup kendimizi yok yerine koyduğumuzda ve bu teslim ile yokluk içinde devam edildiğinde Hakk'ın varlığı bir vecihle zâhir olur.¹³⁷ Ne ben varım ve ne sen varsın ve ne de mahlûk var. Cümlesi Hakk'ın vücûdu ve varlığının pertevidir. Ve cümle mahlûkun varlığı fânî ve hayaldir. Kendini arada var zan edip şirkte kalma kendinden fânî ol ki Hakk'la bâkî olasın. O vakit kulağında işiten gözünde gören dilinde söyleyen elinde tutan ayağında yürüyen Hakk olur.¹³⁸

Kesrete iltifat edilmemesini ifade eden Emin Edîb Efendi'ye göre kesrette zuhûr eden vücûd-u Vâhid'dir. "Küntü kenzen mahfiyyen fe ahbebtü en u'rafe fehalektü'l-halka li u'rafe" fehvâsınca Cenâb-ı Hakk kenz-i mahfî idi¹³⁹. Zuhûr etmek murâd eyledi. Zuhûru kesreti iktizâ etti. Kesret yüzünden zuhûr etti bir yüz iken nice bin yüzden göründü.

¹³⁶ Kazancızâde, *Tuhfetü'r-Râşid*, vr. 45^b; Akdağ, "Kazancızâde Emin Edîb Efendi'nin (1857-1919) Hayatı ve *Tuhfetü'r-Râşid Fi Vahdeti'l-Ehadi'l-Vâhid* Adlı Eseri", 151.

¹³⁷ Kazancızâde, *Tuhfetü'r-Râşid*, vr. 46^a; Akdağ, "Kazancızâde Emin Edîb Efendi'nin (1857-1919) Hayatı ve *Tuhfetü'r-Râşid Fi Vahdeti'l-Ehadi'l-Vâhid* Adlı Eseri", 152.

¹³⁸ Kazancızâde, *Tuhfetü'r-Râşid*, vr. 49^b; Akdağ, "Kazancızâde Emin Edîb Efendi'nin (1857-1919) Hayatı ve *Tuhfetü'r-Râşid Fi Vahdeti'l-Ehadi'l-Vâhid* Adlı Eseri", 157.

¹³⁹ Bkz. Ebu'l-Fidâ İsmail b. Muhammed el- Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ ve müzîlül-illbâs* (Beyrut: Dâru İhyâ'it-türâsî'l-'Arabî, 1351), 2:132, hadis no: 2016.

Mazâhirin kesretine iltifat etme. O mazâhirde zâhir olan vâhid-i hakîkiye murâkib ol.¹⁴⁰ Emin Edîb Efendi bu hususundaki yaklaşımlarını manzum olarak şöyle ifade etmektedir:

Nûrudur görünen cümle eşyâda

Hakk'dan gayri ne var elhamdüillâh

Sırrdır bilinen cümle esmâda

*Hakk'dan gayri ne var elhamdüillâh*¹⁴¹

Sonuç

Sivaslı münevver Kazancızâde Emin Edîb Efendi Osmanlı Devleti'nin son döneminde yaşamıştır. Mensup olduğu Kazancızâde âilesinin kökleri Buhara'ya dayanmaktadır. Fıtraten zeki ve kabiliyetli olan Emin Edîb Efendi eğitimini doğum yeri olan Sivas'ta tahsil etmiştir.

141

Emin Edîb Efendi icâzet sahibi bir âlimdir. Bazı eserleri olan Emin Edîb Efendi Arapça ve Farsça'ya eser yazacak seviyede vukûfiyeti olan bir müelliftir. Arapça ve Farsça vukûfiyeti dışında hem dinî hem de müs-bet ilimlerde geniş malumâtı olan bir şahsiyettir. Hayatı boyunca Sivas Askerî Rüşdiye'sinde muallim, Hukuk ve Cezâ Dâiresi'nde aza (üye) ve Osmanlı Mebusan Meclisi'nde mebus olarak üç ayrı resmî görevde bulunmuştur.

OMÜİFD

Emin Edîb Efendi ilmî, edebî ve siyâsî yönünün yanısıra tasavvufî yönü de olan bir şahsiyettir. Kendisi Nakşibendiyye tarikatına müntesip müşşid-i kâmilidir. Silsilesi şeyhi Muhammed Kemâhî kanalıyla Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'ye ulaşır. Emin Edîb Efendi şeyhi Muhammed Kemâhî'nin vefatından sonra irşad makamına geçmiş bu görevi yirmi üç yıl devam ettirmiştir.

¹⁴⁰ Kazancızâde, *Tuhfetü'r-Râşid*, vr. 50^b; Akdağ, "Kazancızâde Emin Edîb Efendi'nin (1857-1919) Hayatı ve *Tuhfetü'r-Râşid Fi Vahdeti'l-Ehadi'l-Vâhid* Adlı Eseri", 158.

¹⁴¹ Kazancızâde, *Tuhfetü'r-Râşid*, vr. 50^b; Akdağ, "Kazancızâde Emin Edîb Efendi'nin (1857-1919) Hayatı ve *Tuhfetü'r-Râşid Fi Vahdeti'l-Ehadi'l-Vâhid* Adlı Eseri", 159.

Emin Edîb Efendî'nin tasavvuf anlayışının temelinde şerî'ata bağlılık sünnet-i seniyyeye ittiba yer almaktadır. O Rasûlullah'ın rehberliğinde bir manevî hayatı benimsemiş ve ahlakın güzelleştirilmesini de esas almıştır. Emin Edîb Efendi tasavvufî anlayışının özüne ilâhî aşkı yerleştirmiş, aşk ile terakkinin ve vuslatın mümkün olacağını vurgulamıştır. Ona göre aşk yönü yetersiz olan müridânın yüce mertebelere erişmesi kolay değildir. Kendisi Nakşî olmasına rağmen Kâdirî, Mevlevî, Halvetî gibi bazı tarikatlara da ayrıca özel bir sevgi beslemiştir.

Emin Edîb Efendi sıddıkların makamı olarak gördüğü vahdet-i vücûdu tevhîdin zirve mertebesi olarak kabul etmiştir. O, müridânını vahdet-i vücûd anlayışına göre yetiştirmiştir. Ona göre müridin seyr u sülûkta ulaşacağı son nokta vahdet-i vücûd mertebesidir. Emin Edîb Efendi varlığı bi nefsihî kâim olmadığı için mevhum ve hayalden ibaret görür. Ona göre varlık ancak Hakk'ın vücûdunun sirâyetiyle mevcûddur. Bütün eşyâ O'nun Cemâlî ve Kemâlî mertebelerindedir. Varlığın hakikati kesret değil vahdettir.

142

OMÜİFD

Kaynakça

- Aclûnî, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Muhammed. *Keşfü'l-hafâ ve müzîlül-ilbâs*. Beyrut: Dâru ihyâit-türâsi'l-'Arabî, 1351.
- Akdağ, Eyyup. "Kazancızâde Emin Edîb Efendî'nin (1857-1919) Hayatı ve *Tuhfetü'r-Râşid Fî Vahdeti'l-Ehadi'l-Vâhid* Adlı Eseri", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3, sy.1 (Tokat: 215):131-168.
- Akdağ, Eyyup. "Kazancızâde Emin Edîb Efendî'nin (1857-1919) Hayatı ve *Tuhfetü'l-Edîb Limen Erâde'l-Habîb* Adlı Eseri". *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3, sy.1 (Tokat: 215):39-66.
- Akdağ, Eyyup. *Kazancızâde Emin Edîb Efendî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*. Ankara: İlahiyat, 2016.
- Akgündüz Ahmed ve Said Öztürk. *Bilmeyen Osmanlı*. İstanbul: Osmanlı Araştırmalara Vakfı, 1999.
- Aktepe, Orhan. *Terzi Baba'nın İtikadî Görüşleri*. Erzincan: Doğu Yayınları, 2009.
- Albayrak, Sadık. *Son Devir Osmanlı Uleması*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, tsz.
- Arslan, Mehmet. *Sivaslı Gulâmî Divânı*. Sivas: Asitan Yayınları, 2009.
- Askalânî, Ebu'l-Fazl Ahmed b. Ali b. Hacer. *Nuhbetu'l-fiker*. Trc. Talat Koçyiğit. Ankara: İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1971.
- Aslanoğlu, İbrahim. *Sivas Meşhurları*. Sivas: Sivas Valiliği Yayınları, 2006.

- Aşkun, Vehbi Cem. *Sivas Şairleri*. Sivas: Kâmil Matbaası, 1948.
- Bursevî, İsmail Hakkı. *Şerhu'l-Mesnevî el-müsemma bi rûhi'l-Mesnevî*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1287.
- Bursevî, İsmâil Hakkı. *Risâle-i Lübbü'l-Lüb*. 06 Hk 2891/1: 1b-21b. Tsh. Emin Edîb Efendi. Ankara Milli Kütüphane.
- Ceyhan, Adem ve Tuğba Aydoğan, "Sultan II. Murad İçin Dizilmiş İnciler: Hâfız'ın Nesrû'l-Le âli Tercümesi (Lü'lü'-i Mendûd)". *Turkish Studie Dergisi* 8, sy. 13 (2013): 37-73.
- Çelik, İsa ve İsmail Çelik. "Bir Sufi Şair: Abdülkâdir-i Gulâmî (1271-1303/1854-1886)". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırma Dergisi*, Sayı: 42 (Erzurum 2010): 97-118.
- Danışman, Zuhuri. *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*. İstanbul: Yeni Matbaa, 1966.
- Danışmend, İsmail Hâmi. *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*. İstanbul: Türkiye Yayınları, 1972.
- Dede, Aşçı İbrahim. *Aşçı Dede'nin Hatıraları*. Haz. Mustafa Koç, Eyyüp Tanrıverdi. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2006.
- Demirel, Ömer. *Osmanlı Dönemi Sivas Şehri Makaleler*. Sivas: Sivas Valiliği Yayınları, 2006.
- Ebû Dâvud, Süleymân b. el-Eş'as. *Sünenü Ebî Dâvud*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Fatsa, Mehmet. *Tasavvufta Mekki Kolu*. 1. Baskı. İstanbul: Mavi Yayınları, 2000.
- Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *İhyâu ulûmi'd-dîn*. 9 cilt. Cidde: Dârü'l-minhâc, 1432/2011.
- Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *Mişkâtü'l-enwâr*. Nşr. Ebu'l-'Alâ 'Afîfî Kahire: el-Mektebetü'l-'Arabiyye, 1383/1964.
- Günaydın, Ahmet Necip. "Kazancızâde Emin Edip Efendi (1857-1919)", *Hayat Ağacı Dergisi*. Sayı:18 (Sivas: 2012): 80-82.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd. *Sünenü İbn Mâce*. 2 cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- İbnü'l-'Arabî, Ebû Bekir Muhyiddîn Muhammed b. Ali. *el-Fütûhât ü'l-Mekkiyye*. Thk. Ahmed Şemseddîn, Muhammed Ali Beydavî. 9 cilt. Beyrût: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1420/1999.
- İbnü'l-'Arabî, Muhyiddîn. *Fusûsu'l-hikem*. Nşr. Ebu'l-'Alâ 'Afîfî. Beyrût: Dârü'l-kitâbi'l-'Arabî, 1365/1946.
- İnal, İbnülemin Mahmut Kemal. *Son Asır Türk Şairleri*. 3. Baskı. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1988.
- Karal, Enver Ziya. *Osmanlı Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1962.
- Kazancızâde, Muhammed Emin Edîb. *Evrâd-ı Emin Edîb*, Kayıt no: 40502: 1a-86b. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi.

- Kazancızâde, Muhammed Emin Edîb. *Tuhfe-i Hulûsiyye fî usûli'l-ehâdisi'n-Nebeviyye*. Kayıt no:39454: 1a-10b. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi.
- Kazancızâde, Muhammed Emin Edîb. *Tuhfet ü'l-Edîb limen erâde'l-Habîb*. Kayıt no: 06 Hk 2891/2: 26a-36a. Ankara Milli Kütüphanesi.
- Kazancızâde, Muhammed Emin Edîb. *Tuhfet ü'r-Râşid fî vahdeti'l-ehadi'l-Vâhid*. Kayıt no:06 Hk 2891/3: 38a-55b. Ankara Milli Kütüphanesi.
- Kazgancızâde, Osman Efendi. *Nûr-ı Fâiz nazm-ı ferâiz*. Mehmet Fatih Köksal Şahsi Kitaplığı.
- Kırîmî, Abdullah Hilmi. *İcâzet nâme-i Emin Edîb*. Kayıt no:39506: 1a-13b. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi.
- Müslim, Ebu'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc. *Şahîhu Müslim*. 3 cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992.
- Nesâî, Ebû Abdîrrahman Ahmed b. Şu'ayb, *Sünenü'n-Nesâî*. 8 cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Pakalın, Mehmed Zekî. *Sicill-i Osmanî Zeyli*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2008.
- 144 Rabbânî, Ahmed b. Abdülehad es-Serhendî el-Fârukî. *el-Mektûbât ü'r-Rabbâniyye*. Haz. Yâr Muhammed el-Cerîr el-Bedhaşî et-Tâlikânî. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004.
- OMÜİFD Şebusterî, Mahmûd. *Gülşen-i Râz*. Trc. Ahmed Avni Konuk. Haz. Cengiz Gündoğdu. İstanbul: İlk Harf Yayınları, 2011.
- Toparlı, Recep. *Sivas Şehri*. Sivas: Seyran Yayınları, 2005.
- Tosun, Necdet. *Bahâeddîn Nakşebend Hayatı Görüşleri Tarikatı*. 4. Baskı. İstanbul: İnsan Yayınları, 2012.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Kapukulu Ocakları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1943.
- Yasak, İbrahim. *Sivas İli*. Sivas: Seyran Yayınları, 1992.
- Yasak, İbrahim. *Sivas Yatırımları*. 3. Baskı. Sivas: Asitan Yayınları, 2010.
- Yıldırım, Yusuf. "Abdülmeçîd-i Sivasî'nin Manzum Kasîde-i Hamriyye Tercümesi". *İstem Dergisi* 25, sy. 25 (2015):151-175.
- Yıldız, Alim. *Kazancızâde Emin Edîb Divançesi*. Sivas: Asitan Yayınları, 2013.
- Yurt, Vehbi. *Terzi Baba ve Erzincan*. 1. Baskı. İstanbul: Birun Kültür Sanat Yayıncılık, 2011.
- Yücel, Ebubekir Sıddık. *Salname-i Vilâyet-i Sivas*. Sivas: Buruciye Yayınları, 2008.
- Yücer, Hür Mahmut. *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19.Yüzyıl)*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2003.

